

Imre Šrajer

**SEĆANJE
NA RATNE
DANE**

Imre Šrajer

SEĆANJE
NA
RATNE DANE

Novi Sad, 2021.

ISBN 978-86-916547-6-4

PREDGOVOR

Priču o ratnom putu mog deda ujaka Imre Šrajera, koga su svi u familiji zvali Baća, nisam čuo od njega, iako sam u Staroj Moravici provodio i leta i zime. Ta priča se u porodici mogla čuti jedino od moje majke Magde, i ponešto od Imreove druge žene Rozalije, koju su komšije zvale Rozi, a moja mati, kada se razgovor vodio na srpskom: Rozika. Mi unuci zvali smo je: Teta. Ta, u osnovi srpska imena: Baća i Teta, nadenuo im je moj otac, Živko, koji nije govorio mađarski.

Od pre nekog vremena u familiji se stidljivo govorilo o tome da je Magda, svojevremeno, prevela Imreova sećanja iz rata sa mađarskog na srpski i da je napisala jedan relativno obiman propratni tekst, takođe na srpskom jeziku.

Godinama sam tražio ta dva teksta i nisam mogao da ih nađem, iako su sve vreme bili kod mene. Jesam našao originalni tekst na mađarskom, ali ne i Magdin prevod. Mađarski znam taman toliko da bih i sam mogao da prevedem Baćin tekst, ali uz ozbiljnu pomoć rečnika. Morao bih, otprilike, da konsultujem rečnik za svaku treću reč. Nisam za to imao ni volje ni snage. Poslednjih nekoliko godina tražio sam nekog ko bi umeo i hteo da prevede Baćin tekst, nudio sam taj posao i mojoj sestri, Neveni, koja zna mađarski za nijansu bolje od mene, a i nekim našim zajedničkim prijateljima koji mađarski znaju bolje i od mene i od Nevene. Bio sam spreman da platim koliko treba, koliko taj neko bude tražio, a onda se Magdin prevod, na

volšeban način, iznenada, pojavio u mom ormanu, ispod hrpe nekih drugih papira, nepunih četrdeset i osam godina nakon Baćine smrti i skoro sedamnaest godina nakon Magdine smrti.

Knjigu sam uredio tako da se u prvom delu nađu dva pisma. U prvom pismu, iz 1951. godine, Imre Šrajcer moli zvaničnike iz vojnog odseka u Vranju da mu jave adresu Ćire Kolevića, ukoliko su u mogućnosti da uđu u trag tom njegovom ratnom drugu. Imre to pismo piše na srpskom jeziku i potpisuje ga svojim partizanskim imenom: Šrajcer Mirko. Drugo pismo je odgovor vojnih vlasti iz Vranja. Taj odgovor je negativan jer u Vranju ne znaju da je Ćira Kolević, zapravo, Kiril Kolev. To će nam Ćira – Kiril otkriti tek u feljtonu lista „Politika“ iz 1973. godine.

Drugi deo, koji je ujedno i glavni deo knjige, sadrži Sećanje na ratne dane Imre Šrajcera. Imre je svoja sećanja pisao na maternjem, mađarskom jeziku. U ovoj knjizi je taj tekst dat u prevodu Magde Simin, na srpskom jeziku. Crta pedantnosti koja je, očigledno, sastavni deo Baćinog stila pisanja, proističe iz njegovog karaktera. Pedantnost je zračila iz svih njegovih poslova, od izrade tepiha i konstruisanja originalnih tekstilnih mašina, preko komandovanja baterijom protivtenkovskih topova, pa do proizvodnje meda iz pet-šest pčelinjih košnica koje je držao u svom povrtnjaku.

Imre je *Sećanje na ratne dane* pisao iz postelje, kada je već bio smrtno bolestan. Moja mati ga je dugi niz godina nagovarala da napiše svoja sećanja iz rata, ali je on na to pristao tek kada je život već u jakom mlazu iz njega počeo da ističe. Međutim, u tekstu se to ne vidi. Naprotiv! Neupućenom čitaocu će se verovatno činiti da tekst

sećanja piše čovek u punoj snazi, ako ne iz nekog drugog razloga onda zato što se Imre, tako se bar čini, odlično seća svega što mu se dešavalo u periodu od 1941. do 1945. godine, u Jugoslaviji, Bugarskoj, Rumuniji, Mađarskoj i Austriji.

Treći deo knjige sadrži izvode iz dva feljtona objavljena u listu „Politika“ 1973. godine. Uzgred, to je bila godina Baćine smrti. Prvi feljton nosi naziv „Aprilski rat“, a drugi: „Svedoci aprilskog rata pričaju“. Izvode iz ovih feljtona priključio sam knjizi iz dva razloga. Jedan je da pomognem čitaocu da bolje razume kontekst događaja o kojima Imre govori iz ličnog ugla, a drugi se tiče srećne okolnosti da se u drugom od pomenutih feljtona pojavilo ime Kirila Koleva, kao i tekst u kome Kiril opisuje događaje o kojima piše i Imre. A to je onaj isti čovek, Imreov saborac, koga je on uzalud tražio sve do svoje smrti. Moglo bi se reći i da ga je našao, ali posle smrti.

Izvodi iz feljtona „Aprilski rat“ koncentrisani su oko bitke na Stracinu. Autor feljtona, Milorad Janković, iznosi svedočenja komandanta divizionara, majora Vlastimira Katanića. Opisujući tok bitke na Stracinu, major Katanić ističe tri oficira koji su se u toj bitci posebno istakli. Jedan od te trojice je moj deda ujak, Imre Šrajer.

Četvrti deo knjige su sećanja moje majke Magde Simin, vezana za njenog ujaka, Imre Šrajera, kao i za njegovu porodicu iz vremena pre, za vreme i posle rata. To nije prvi put da ona piše o porodici svoje majke Paule, pa i o Paulinom bratu Imre Šrajeru. O Imreu je ona pisala u nekoliko svojih knjiga, najviše u knjizi „San mladosti“. Delove iz te, a i drugih njenih autorskih knjiga, ona je i ovde naširoko citirala, ali sam ja dao sebi slobodu da te citate izostavim. Ko hoće i to da vidi i pročita, može sve te tekstove da nađe u nekoliko Magdinih knjiga.

Dodaću ovde još samo to da je Imre Šrajer, u očima članova njegove porodice i prijatelja, kao i u očima nekoliko hiljada stanovnika Stare Moravice, jednako bio i običan čovek i svetac. Jednom rečju, Baća je bio, a i danas je, naš divni i moćni zaštitnik.

Nebojša Simin,
Novi Sad, maj 2021.

I deo

PISMA

Komandantu vranjanskog vojnog okruga

Obraćam se naslovu sa sledećom molbom:

Deset godina je prošlo otkako smo 6. aprila 1941. godine, sa jednom artiljerijskom baterijom, čitav dan na položaju kod Stracina branili grad Kumanovo. Dejstvovao je samo jedan top, jer je taj top bio jedini koji smo mogli da izvučemo na samu ivicu drumu. Paljbu iz tog topa otvorili smo nas dvojica: rezervni artiljerijski podnarednik Ćiro Kolević iz vranjskog vojnog okruga i ja.

Već rano ujutro 6. aprila 1941. kompletno ljudstvo borbene baterije je, usled vazdušnih napada Nemaca, poginulo ili se razbežalo, tako da smo kod spomenutog topa 75 mm „šnajder“ ostali samo nas dvojica. Dejstvovali smo direktnom paljbom na neprijateljsku tenkovsku kolonu i oborili nekoliko tenkova. U toku tog dana podnarednik Kolević je dobio nesmrtnu ranu na glavi od jednog rikošetnog mitraljeskog metka. Zavio sam mu ranu i kao ranjenog uputio u ambulantu. Tek posle nedelju ili dve video sam ga ponovo u nemačkom zarobljeništvu u Turnu Magureli, u rumunskoj Dobrudži.

Mnogo puta sam ga tražio, ali bez uspeha.

Ne znam da li je preživeo zarobljeništvu. Voleo bih se nadati da jeste.

Pomislio sam da bi, u slučaju da je preživeo i vratio se svojoj kući, morao, kao vojni obveznik, da bude evidentiran

u nadležnom vojnom okrugu, pa Vas zato molim da mi učinite dobrotu, ako ste u mogućnosti, da izvidite da li se on vodi kod Vas u evidenciji. Ime mu je, kako sam rekao, Ćiro Kolević. Star otprilike 40 godina (sada). Mesto rođenja mi nije poznato, niti znam iz kog je sela, ili mesta. Znam samo to da je iz vranjskog okruga.

Zašto ga tražim? Čovek je bio. Ako pronađem njegovu adresu, hoću da ga potražim lično, u njegovom rodnom kraju. Još jednom Vas molim, da mi saopštite njegovu adresu, u slučaju da ste ga našli u evidenciji.

Unapred Vam se zahvaljujem.

S. f. – s. n.

Stara Moravica, 8. maja 1951. godine

Adresa:

Šrajer Mirko

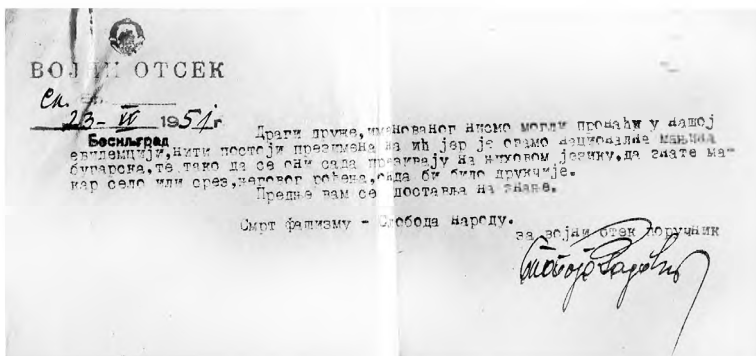
Stara Moravica

Vojvodina

/Šrajer Mirko/
rez art. poručnik

Šrajer Mirko
rez.art. poručnik

VOJNI OTSEK

Ev. Br. _____

23 - V 1951.

Bosiljgrad

Dragi druže, imenovanog nismo mogli pronaći u našoj evidenciji, niti postoji prezime na ić jer je ovamo nacionalna manjina bugarska, tako da se oni sada prezivaju na njihovom jeziku. Da znate makar selo ili srez njegovog rođenja, onda bi bilo drukčije.

Prednje vam se dostavlja na znanje.

Smrt fašizmu – sloboda narodu.

Za vojni odsek poručnik
Spasoje Radić

II deo

Imre Šrajer

SEĆANJE NA RATNE DANE

*I kad se uragan čoveku sruči na glavu,
ako je miljenik ratne sreće
– smrti nema.*

Drugi svetski rat, očekivano, stigao je do granica Jugoslavije i pre nego što je buntovni narod Beograda došao do daha nakon furioznog martovskog protesta uperenog protiv pakta sa Nemcima.

Naša strana nije bila sasvim spremna za napad nemačke armije. Možda bismo bili spremniji da je njihov napad došao koji dan kasnije.

6. aprila 1941. godine u šest časova izjutra, zauzeli smo artiljerijski položaj koji su Nemci potom skoro ceo dan bombardovali. Armija feldmaršala Lista, koja je brojala nekoliko oklopnih divizija, prodirala je sa istoka iz Bugarske, jednim krakom prema Nišu, a drugim prema Skoplju.

Moja vojna jedinica, koja je u poslednjim danima mira bila stacionirana u Nišu, pripadala je četvrtom odeljenju 46-tog artiljerijskog puka.

Kada je pala vlada Cvetkovića i Mačeka, a vlast preuzeo general-pukovnik Simović, bilo je jasno da će Nemci pre ili kasnije reagovati na remećenje njihovih planova na Balkanu. Simović je mobilizaciju rezervnog sastava vojske započeo, ali je nije dovršio pre otvorenog sukoba sa Nemcima. Bio je to verovatno jedan od glavnih razloga što se Jugoslovenska armija raspala već posle nekoliko dana rata. Zvanično se računa da je to bilo nakon 11 dana.

Pred sam nemački napad moju jedinicu su premestili najpre u Preševo. Potom smo se utaborili kraj sela Stracin, na putu koji od Krive Palanke vodi prema Kumanovu i Skoplju. Tu smo pod šatorima proveli dve noći, odredivši unapred borbene položaje naše artiljerijske jedinice. U kostima smo osećali da je rat blizu, a pamet nam je govorila nešto drugo. U listu „Politika“ 5. aprila objavljena je vest o venčanju ćerke generala Simovića. Venčanje je trebalo da se obavi sutradan. U istom broju objavljeno je i unapređenje našeg

komandanta u čin majora. Proslavili smo ove događaje kako dolikuje. Skoro da smo zaboravili zašto smo tu okupljeni. U čast unapređenja našeg komandanta celu noć se pilo i pevalo. Izlazak na označene borbene položaje odlagali smo sve do ranog jutra, a tada je već bilo kasno.

Imre Šrajer u uniformi artiljerijskog oficira, fotografija iz maja 1929., 12 godina pre događaja koje Imre ovde opisuje.

Nemci su bez objave rata, 6. aprila, u ranim jutarnjim časovima, bombardovali Beograd i otpočeli invaziju na našu zemlju. O bombardovanju Beograda tada nismo znali ništa, ali smo znali da su nemačke oklopne divizije još u toku noći prešle granicu između Bugarske i Jugoslavije. Od granice prema Krivoj Palanci već su vođeni sporadični okršaji. Sa dosta uspeha je dejstvovala naša avijacija. Sudeći po izveštajima do kojih smo kasnije došli, Nemce je to prilično iznenadilo. Šteta koju su naši avioni naneli neprijateljskim trupama nije bila mala, ali ih to ipak nije zaustavilo.

Taman kada je moja jedinica stigla do deonice puta koji vodi do planinskih visova nad selom Stracin, nad glavama nam se otvorio pakao. Od kloparanja teško okovanih točkova naših baterija u prvi mah nismo čuli avione – „štuke“ koje su za tili čas prosule toware bombi na našu kolonu. Potom su nas zasuli i mitraljeskom paljbom. Nikada neću zaboraviti podoficira koga je pilot jednog pikirajućeg aviona uzeo na nišan i pogodio ga sa šest metaka na sasvim malom delu tela. Podoficir se mrtav sručio sa konja. Nekoliko trenutaka pre toga jahali smo jedan do drugog tako blizu da su nam se mamuze na čizmama sudarale.

Jednom konju je glava presečena precizno kao mesarskom sekirom. Još uvek vidim lice pilota sa zaštitnim naočarima, koji je za vreme pikiranja ciljao iz svog mitraljeza. Pre nego što su se meci zarili u vrat konja, imao sam osećanje da je cev ubitačnog oružja uperena pravo u mene.

Kako su se „štuke“ munjevito obrušile, tako su iznenada i nestale, ostavljajući za sobom pometnju i velike gubitke u našim redovima. Na putu su ležala trupla ubijenih konja, topovi i kare sa municijom virili su prevrnuti iz provalije kraj puta.

Svako dalje napredovanje bilo je praktično onemogućeno. Najpre je ranjenicima pružena prva pomoć, potom smo ukloniti s puta leševe konja. Dugo smo umirivali preplašene ljude, a i mi oficiri, koji smo umirivali druge, bili smo jednako preplašeni. Smiriti vojsku bilo je najvažnije jer niko od nas nije bio psihički dovoljno pripremljen za borbu. O zastrašujućem zvižduku „štuka“ ništa do tog trenutka nismo znali. Među vojskom se širila panika i to ne samo među običnim vojnicima.

Na levoj strani stracinskog puta nalazila se jedna prizemna zgrada do koje smo se svi zajedno nekako doturali, i ranjenici i ostatak preplašene vojske. Do te zgrade me je sledio i moj omiljeni konj, žaleći se usput što sam ga ostavio, a do malopre me je branio svojim telom od neprijateljskog mitraljeza. Bio je u pravu. Stvarno sam ga koristio kao štit. Srećom, nismo stradali ni on ni ja.

Kada se baterija spremila za pokret, krenuli smo da zauzmemo označene borbene položaje. Broj vojnika bio je primetno smanjen, a smanjen je bio i broj zaprega za vuču topova. Teškom mukom dovukli smo topove i municiju na visove s desne strane puta za Krivu Palanku. Nekako nam je pošlo za rukom i da sve to obavimo striktno po artiljerijskim propisima i pravilima. Između ostalog, naredio sam da se na položajima kraj topova i kara iskopaju zaštitni rovovi koji će služiti kao zaklon ljudstvu od metaka i granata.

Nismo dugo čekali jer su „štuke“ ponovo naišle u rojevima i sve je počelo ispočetka. Svi su se posakrivali, gde je ko našao zaklon, u rovovima ili pod lafetom topova. Zaštitni rovovi, koje su ljudi iskopali gundajući, spasli su mnoge živote. Prošlo je nekoliko minuta od poslednjeg vazdušnog napada kada je zazvonio telefon. Komandant koji se nalazio negde u pozadini, drhtavim glasom, lično meni, izdao je sledeću naredbu:

– Učinite sve za odbranu od neprijateljskih oklopnih jedinica!

Ali kako i čime, to nije rekao! Odbrana od oklopnih jedinica bila bi moguća jedino ukoliko se promeni položaj svih naših oruđa. Takva mogućnost, međutim, nije više postojala. U saglasnosti sa ratnim propisima prethodno smo sve preostale konje za vuču skonili od eventualne neprijateljske vatre.

Sa preostalim ljudstvom, na ruke smo izgurali krajnji top i kare sa municijom do same ivice puta za Krivu Palanku. Isekli smo jedan omanji bagrem i kamuflirali položaj, za slučaj neprijateljskog izviđanja. Put prema Krivoj Palanci se na ovoj deonici naglo spuštao, tako da se pružao slobodan pogled na prostor pred nama u dužini od nekoliko kilometara. Udesio sam tako da položaj našeg topa bude na najvišoj tački puta, kraj jednog telegrafskog stuba.

Nikakvo dalje naređenje preko telefona nisam dobio. Na komandnom mestu je trebalo da se nalaze: komandant divizije – major, komandir baterije – poručnik, i vezista. Naš logorski telefon nadalje se nije oglašavao.

Zauzeo sam mesto nišandžije. Kraj mene je ostao i moj pomoćnik, podoficir Ćiro Kolević. Bio je rodnom negde iz okoline Vranja. U toku borbe koja je usledila poneo se veoma hrabro.

Osmatrao sam teren ispred nas ručnim dogledom i jasno sam video nemačke tenkove koji su kao mravi nadirali iz pravca Krive Palanke. Pružio sam dvogled Ćiri da i on vidi šta nam se sprema.

Put je pod našim položajem opisivao krivinu u obliku slova S. Odlučio sam da pustimo tenkove što bliže, do prve krivine, i da tek onda otvorimo vatru, pa kud puklo da puklo.

Ćiru i mene je zahvatilo neopisivo uzbuđenje. Prvi put smo se našli oči u oči sa ljutim neprijateljem.

U međuvremenu tenkovi su se bez ikakvog otpora približavali. Sigurno je i njih iznenadila bezgranična tišina na okolnim visovima. Mora biti da su ipak slutili zamku. Ispred nas bili su ukopani protivtenkovski topovi od 40 milimetara, pod komandom kapetana Terzina, ali su oni, iz ko zna kog razloga, ćutali. U nedostatku odgovarajuće komande ćutali su i naši „šnajderi“ od 70,5 milimetara.

Ćira je počeo da se vrpolji na svom mestu. Nagovarao me je da odmah otvorimo vatru, ali su pravila nalagala da se neprijateljski tenk pusti što bliže jer je pogodak utoliko sigurniji. To je naročito važno za našeg „šnajdera“ čije granate imaju prilično veliku početnu brzinu i veliku razornu moć na bliskoj meti.

Kada su se Nemci približili prvom krivini podesio sam elevaciju za cev topa. Čuo sam sebe kako komandujem: Puni! – što je Ćiru vrlo obradovalo – a zatim odmah: Pali! Povukavši se malo zbog kontraudara cevi, čekali smo rezultat.

Utom sam video kako kapetan Terzin trči prema nama, penjući se uzbrdo s druge strane puta i kao sumanut viče: Čestitam! Zahvatila nas je neopisiva radost. Pogodili smo prvi tenk! Nemci su taj tenk gurnuli u stranu i, kao da se ništa nije desilo, nastavili da se kreću prema nama. Učinilo mi se da se ipak kreću opreznije. Bilo je jasno da još uvek ne znaju odakle je krenula granata koja im je uništila tenk. Kada je kolona tenkova stigla do prve krivine, bilo mi je lako da opet pogodim čeonu tenk, pošto sam tada već mogao da nišanim gonio-metrom direktno. Od našeg položaja do pomenute krivine bilo je svega pet do šest stotina metara.

Kada je naša granata pogodila čeonu nemački tenk čula se jaka eksplozija i tenk se zapalio. Tako je prošao i naredni tenk koji je ušao u krivinu. Tek tada se kolona nemačkih tenkova potpuno zaustavila. Možda i zato što, zbog konfiguracije terena na tom delu puta, nemački tenkovi nisu mogli da skrenu s puta.

S ručnim dvogledom mogao sam da osmotrim celu neprijateljsku kolonu. Na oko dva do tri kilometra udaljenosti izdvojila su se četiri njihova tenka, sa namerom da u frontalnom rasporedu otvore artiljerijsku vatru na naše položaje. To im, međutim, nije uspelo iz prve jer su i preostala četiri naša topa bila dosta dobro kamuflirana. Nemci nisu znali gde se tačno nalazimo. Dugo im je trebalo da konsoliduju izviđanje sa zemlje s obzirom na to da nisu poznavali teren. Kasnije su se i avioni umešali u izviđanje. Kružili su nad nama skoro bez prestanka. U svakoj takvoj prilici nekoliko ljudi iz moje jedinice je nestalo. Većina je prosto pobjegla jer nisu mogli da podnesu užasne zvuke „štuka“. Jedan za drugim, zbrisali su i telefonisti i drugi poslužioc i topova. Pored mene, najduže je izdržao moj pomoćnik Ćira.

Primitio sam da je iz jednog neprijateljskog aviona ispaljena signalna raketa u boji, kako bi obeležila mesto na kome se nalaze naši topovi. Nije prošlo ni pet minuta, nad našom glavom je fijuknula prva granata. Posle su granate udarale sve bliže i bliže. Istovremeno, iz aviona su ispaljivane nove signalne rakete.

Položaj našeg topa je dodatno bio ugrožen kada su Nemci, na planinskom visu s leve strane puta, postavili dva teška mitraljeza. Sada su naš top tukli sa tri strane: tenkovima, avionima i mitraljezima. Po čeličnom štitu topa meci su udarali kao grad. Veći deo vremena, ni mali prst

nismo mogli da dignemo iznad štita. Granate su neprestano udarale i levo i desno od nas. Posle jedne strašne eksplozije nestao je telegrafski stub koji je stajao kraj našeg topa. Umesto stuba zjapila je ogromna rupa. Na glavu su mi se sručili parčići telegrafskog stuba, iskidane žice i kamene krhotine.

Sudbina je htela da ne zadobijem ni najmanju ogrebotinu. Uzalud sam se pipao po celom telu – nigde rane.

U međuvremenu, onesposobili smo još jedan tenk koji je hteo da uđe u pomenutu krivinu. Nije eksplodirao, ali mu se raspala jedna gusenica. Dok smo vadili čauru granate iz ležišta topovske cevi, nešto je zveknulo u praznoj čauri. Prevrnuo sam je prema šaci. Iz čaure je ispao mitraljeski metak. Pomislio sam da se tako nešto možda nikom još nije dogodilo u ratu. Deformisani metak je od udarca u cev topa bio skoro usijan.

– Ako preživim – rekoh Ćiri – ovo ću odneti kući za uspomenu. Metak sam stavio u džep od vojničke bluze i stvarno sam ga doneo kući. No, kako sam po povratku u moje selo deportovan, a kuća ostala prazna, metak je nestao. Fašistički okupatori su tu moju kuću tako ispraznili da ni ekser u zidu nije preživeo.

Kada je u jednom trenutku Ćira nesmotreno podigao glavu malo više štita, pao je kao pokošen sa svog sedišta. Glava mu je bila oblivena krvlju. U prvi mah, pomislio sam da je mrtav. Bio sam očajan misleći da gubim svog najvernijeg čoveka. Osim toga, strašno me je uplašila misao da ostajem potpuno sam u bitci protiv moćne nemačke armije.

Povukao sam Ćiru iza topovskog štita, a on je odjednom počeo da se miče. Mojjoj radosti nije bilo kraja. Mitraljeski metak ga je samo okrznuo, tako da je samo nakratko ostao

bez svesti. Otkinuo sam prednji deo svoje košulje, previo ga i oslobodio dužnosti.

– Ćiro, morate otići do previjališta.

– Bez Vas poručniče, ne idem – glasio je njegov odgovor.

Ipak sam nekako uspeo da ga nagovorim. Zapravo, naredio sam mu da se povuče pošto je ranjen. Rekao sam mu: – Bez naređenja mog starešine, ne mogu da napustim položaj. Srdačno smo se oprostili. Poželeo sam mu mnogo sreće i otposlao ga u pozadinu. Uspeo je, nekako, neozleđen da se iskrade sa prve borbene linije. Sreli smo se nekoliko dana kasnije u improvizovanom zarobljeničkom logoru u kome smo boravili sasvim kratko. Još je imao zavijenu glavu. Od tada, Ćiri više nisam mogao da uđem u trag iako sam ga posle rata tražio i preko vojnih vlasti.

Pošto je Ćira otišao, a to je bilo oko dva popodne, ostatak dana sam proveo kraj topa potpuno sam.

Sunce je već bilo na zalasku kada sam odlučio da se povučem. Uvideo sam da je svaki moj dalji otpor uzaludan s obzirom na to da je moj položaj bio pod stalnom mitraljeskom vatrom. U sumrak sam video da mi se odozdo prikrada nemačka pešadija. Očigledno je data komanda pešadiji da u forsiranom napadu osvoji planinu, pošto nemačka tenkovska kolona nije mogla dalje. Nemci nisu želeli da rizikuju uništenje još nekog njihovog tenka, ustuknuli su pred neprijateljem koji je i dalje bio skriven.

Teren je bio pogodan za povlačenje. Po koje deblje stablo bagrema poslužiće mi, pomislio sam, kao zaklon. Trčećim korakom udaljio sam se od topa koji je već bio oštećen. U jednom topovskom zaklonu nabasao sam na artiljerca koji je ceo dan proveo čučajući u zaštitnom rovu. Morao sam dobro da ga protresem, da dođe sebi. Kada me je

prepoznao, silno se obradovao. Mislio je da su svi iz jedinice odavno mrtvi. Izvukao sam ga iz zaklona, pa smo zajedno počeli da bežimo. U kratkim skokovima, istovremeno, po dogovoru: ja do jednog bagrema, on do drugog. Kada smo dobro odmakli, naišli smo na neko isušeno rečno korito. Nastavljajući da trčimo po dnu rečnog korita, naišli smo na prevrnutu kola za municiju. Ruda tih kola je štrčala uvis, a na rudi su lancima bili vezani konji u strašnom položaju. Nisu mogli da se oslobode amova, pa su stajali neprirodno dignute glave, kao da su obešeni. Oslobodili smo ih amova, a oni su smesta odgalopirali ko zna gde. To nas nije začudilo s obzirom na to da su od ranog jutra bili u tom krajnje neprijatnom položaju.

Nastavili smo da se krećemo ka našem bivšem logorištu. Usput smo naišli na mog jahaćeg konja koji je mirno pasao u društvu jedne mlade kobile. Tako smo obojica došli do konja za jahanje.

U našem starom logorištu vladala je zbrka i pometnja. Svi su znali da nešto treba preduzeti, ali šta? Naravno, obradovala ih je činjenica da je broj preživelih veći nego što su se nadali. Naredio sam da se na dvoje zaprežnih kola natovari lični prtljag, a na preostalo dvoje kola arhiva naše baterije i odeljenja. Ko je imao konja, jahao je, a ko nije išao je peške. Formirali smo kolonu i krenuli prema Kumanovu. Obukao sam svoj oficirski šinjel, a preko leđa sam prebacio karabin. Po jedan karabin je pripao svakom vojniku. Držeći se pravila za slučaj odstupanja, jahao sam na začelju kolone.

Usput smo sreli još dva naša druga, veterinara našeg divizionu i njegovog pomoćnika. Oni su takođe nosili po jedan karabin. Ispričali su nam kako su naišli na poljsku kuhinju sa još toplom hranom, i sve šta su večerali. Pljuvačka mi se skupila u ustima, setio sam se da ceo dan

nisam uzeo ni zalogaj hrane i da nisam popio ni gutljaj vode. Još od ranog jutra iz usta mi je virila ista nezapaljena cigareta.

Mrak je odavno već pao na kumanovski drum. Nas četvorica na začelju kolone: artiljerac, veterinar, njegov pomoćnik i ja, kretali smo se malo sporije od ostalih jer smo imali samo dva konja. Veterinar i njegov pomoćnik su išli peške. Nismo žurili. U stvari, morao sam da bremsam mog konja, da ova dvojica ne bi ostali sami na začelju kolone. Rastojanje između nas četvorice i onih napred bilo je sve veće.

Gledala nas je lepa, mesečinom obasjana, prolećna noć.

Desno od nas nakratko se začula topovska vatra, a odmah potom štektanje mitraljeza i oštre zapovedne reči na nemačkom. Mala četa naših vojnika na pročelju požurila je prema Kumanovu, a artiljerac i ja smo sjahali. Sva četvorica smo skočili i prilegli uz strmu stranu jarka koji se protezao duž puta. Konje nismo mogli da povučemo sa sobom. Uplašeni, oni su digli glave i istrgli se iz naših ruku. U galopu su odjurili napred prema koloni naših vojnika u povlačenju.

Bio sam prevaren zvucima koji su u tom trenutku doprli do nas. Naime, Nemci nisu pucali iz mitraljeza nego iz običnih šmajsera, a to su laki puškomitraljezi. Za našim petama nije bila veća nemačka jedinica nego tročlana izvidnica koja se osmelila da nam se primakne. Dobro smo ih videli na mesečini, ali smo mislili da ih je mnogo više.

– Hände hoch! Gewehr weckschmeisen! – Ruke uvis!
Odbacite oružje!

Veterinar i njegov pomoćnik su me preklinjali da ne pucam jer protiv veće grupe nemačkih vojnika mi ne bismo imali nikakve šanse. Složio sam se sa njima. Bio

sam spreman da pristanem pre na zarobljeništvo nego na junačku smrt.

Doviknuo sam im na nemačkom da ne pucaju i nas četvorica smo se predali bez ikakvog otpora. Trojica Nemaca su nam odmah prišli. Tresnuli su naše karabine o kamen da ih onesposobe i bacili ih u jarak. Poterali su nas nazad prema Stracinu. Kada smo stigli do tamošnje raskrsnice, ugledali smo tenkovsku kolonu koja je još uvek mirovala na istom mestu kao i pre koji sat, u vreme kada sam napustio borbeni položaj.

Nemci koji su nas zarobili, začudo, delovali su prilično strašljivo. Nisu od nas zahtevali da idemo pred njima uzdignutih ruku, a nisu nas ni pretresli. U neko doba, setio sam se da u futrolu na mom opasaču, pod šinjelom, imam oficirski pištolj. Vrag je počeo da tera šegu sa mnom. Trebalo je, mislio sam, samo da istrgnem pištolj iz futrole, da zaostanem korak ili dva i da očas pokosim svu trojicu! No, zdrav razum, a možda i skriveni strah, došapnuo mi je da ne bi bilo fer ljudima pucati u leđa. Da se ne bi đavo i dalje igrao sa mnom, obratio sam se mladom oficiru koji je hodao kraj mene na nemačkom: - Gospodine poručniče – rekao sam – malopre sam zaboravio da vam predam svoj revolver! Izvukao sam oružje ispod šinjela i predao ga. Zabezeknuo se. Jedva je promućao:

– Hvala Vam. Veliko Vam hvala! Bilo je to veoma pošteno od Vas.

Stigavši do raskrsnice kod Stracina videli smo da su Nemci odvucli svoje pogođene tenkove do ivice drumu. Upravo su iz raspadnutih tenkova izvlačili leševe svojih vojnika.

Nedaleko od raskrsnice seli smo da se odmorimo, ali su nas Nemci odmah podigli, komandujući: – Los! Los!

Tada je već moglo biti četiri izjutra, ali su nemački tenkovi, na moju veliku radost, stajali kao ukopani. Tek su u šest sati nastavili sa napredovanjem. To je značilo da je ceo naš garnizon iz Kumanova imao dvadeset i četiri sata na raspolaganju da se povuče. Vojnici su, na primer, mogli da se preobuku u civilna odela i da na taj način potraže spas.

Pored kolone nemačkih tenkova, ali u suprotnom smeru, hodali smo u zarobljeničkoj koloni prema Bugarskoj.

Koračali smo s desne strane drumu, u sve većem broju...

Svako remećenje reda Nemci su istog časa kažnjavali. Zahtevali su govdzenu disciplinu.

Posle nekog vremena, izgladnela i žedna, zarobljenička kolona je stigla do Krive Palanke. Konačno su nam dozvolili da se malo odmorimo. Došli smo i do vode. Broj zarobljenika se u međuvremenu popeo na nekoliko stotina. Bilo je i onih koje su Nemci izvukli iz njihovih kuća, a zatočili su i neke ljude u civilnim odelima pod izgovorom da su do juče to verovatno bili neprijateljski vojnici.

U Krivoj Palanci dobili smo po jedan vojnički hleb. U strogo formiranim redovima krenuli smo dalje prema granici sa Bugarskom, i još dalje prema Sofiji. Sve vreme nas je hvatala nesvestica od izduvnih gasova i nesnosne buke hiljada i hiljada oklopnih vozila koja su se kretala prema Skoplju.

Već smo teturali od iscrpljenosti. Ne jednom se desilo da neko od naših ljudi zamalo naleti na neprijateljski tenk u pokretu. Krene tako prema tenku i trgne se u poslednji čas.

Usput sam se sreo sa celim oficirskim kadrom iz moje baterije, natporučnikom Terzinom i poručnikom Aćimovićem. Veoma su se obradovali kada su me ugledali jer su telefonisti – oni koji su se na samom početku bitke kod Stracina razbežali – proneli vest da sam poginuo.

Do Sofije smo stigli hodajući četiri dana i četiri noći, uz kratke periode odmora. Nemci nam sve to vreme nisu dozvoljavali da pijemo vodu iz usputnih bunara ili jarkova jer, ako se neko od nas zarazi lako bi, računali su, zaraza mogla da se prenese i na nemačke vojnike. Najveći broj onih koji su pokušavali da se ogluše o naredbu streljan je na licu mesta. U Sofiju smo stigli u veoma lošem stanju. Stanovništvo glavnog grada Bugarske dočekalo nas je hladno i neprijateljski. Gomila badavadžija je blenuli u nas, nije im ni na kraj pameti palo, na primer, da nam prinesu čašu vode, a bilo je među njima i onih koji su pritrčavali i demonstrativno nam stavljali nož pod grlo.

U Sofiji smo se kratko zadržali. Uputili su nas dalje prema severu, u Rumuniju. U Turn Magareli u Dobrudži već je osnovan prelazni logor za ratne zarobljenike. Tu smo kratko boravili, pa su nas uputili dalje, u unutrašnjost zemlje. Zapravo, na istok. U Oltenici je, takođe, osnovan prelazni logor za ratne zarobljenike. U tom logoru je već bio izgrađen čitav niz baraka. Izgrađeni su i stražarski tornjevi na sve četiri strane, a čitav logor je bio ograđen bodljikavom žicom. Ovdašnje stanovništvo su činili siromašni zemljoradnici. Za razliku od građana Sofije, rumunski seljaci su delili sa nama sve što su imali. Uglavnom su nam donosili krompir i hleb. Nekad i nešto preko toga. Nikada neću zaboraviti jednu Ciganku koja nam je, uprkos stroge zabrane stražara, preko žičane ograde bacila gotovo jelo zajedno sa šerpom. Šerpu i poklopac je tako dobro uvezala kanapom da se ništa nije prosulo.

Posle nekoliko dana Nemci su i sami počeli da organizuju kuhinju, kako za njih tako i za nas. Iskopali smo rupe za nekoliko velikih kotlova. Za kuvara je određen i jedan naš

oficir koji se te dužnosti sam primio. Kasnije se broj naših kuvara značajno uvećao...

U to vreme se ovde već skupilo dve hiljade i dvesto oficira jugoslovenske vojske. Zapravo, logor u Oltenici je bio napravljen isključivo za zarobljene oficire i to za one u rangu poručnika pa naviše sve do generala.

Za ishranu 2200 ljudi dobijali smo dnevno jedan džak prženog ječma za doručak i džak kukuruzne prekrupe za ručak i večeru. Već posle dva dana bili smo jako gladni. Za vreme podele ručka i večere formirali su se dugi redovi. Svako je, bez izuzetka, čekao repete, makar zalogaj više, ili da prstima obriše zaostale mrvice sa ivice kotla. Pod utcajem gladi brzo se lomi ljudski ponos i gubi svako dostojanstvo. Dešavalo se da u nastaloj gužvi neki od naših oficira upadne u duboki kotao i sav se zamaže. Niko na to nije obraćao pažnju. Ista priča ponavljala se iz dana u dan.

Vreme nam je išlo na ruku. Preko dana smo sedeli na suncu uz zidove baraka da ne trošimo nepotrebno ono malo kalorija do kojih smo dolazili putem mršave hrane. Jednog dana, sedeći tako uz osunčanu stranu barake, primetim da između dve zaštitne ograde sa bodljikavom žicom, u širini od oko dva metra, raste kopriva.

– Kopriva! – rekoh sebi. Preneo sam ideju jednom od naših generala. Potom je on razgovarao sa komandom logora i – dozvola se našla na stolu za tili čas! Ubranu koprivu smo ubacivali u papirne džakove i potom je kuvali sa kukuruznom kašom. Istog dana, naš ručak je bio nešto zeleniji i mnogo ukusniji.

Kopriva je sprečila masovnu pojavu skorbuta koja se već nazirala, ali je gužva oko kotlova sada bila još veća.

Nemački čuvari su se prema jugoslovenskim oficirima u tom logoru ponašali susretljivo, potpuno u skladu sa

Ženevskom konvencijom o ratnim zarobljenicima.

Jednom prilikom se grupa naših oficira kartala. Pošto partija nije bila završena do doručka prilično su zakasnili na podelu jutarnje kafe. Posvađali su se sa našim kuvarima, tražeći da im se kafa procedi od soca na dnu kotla. Kuvari su uzalud objašnjavali da kafe više nema. Setio sam se da sam u svojoj porciji kafe video kako pliva jedno nesamleveno zrno ječma. Iz toga sam zaključio da mi, zapravo, pijemo kafu od ječma. U mom selu ječmom se hrane prasići. Ako je ječam dobar za prasad – pomislio sam – sigurno ni čoveku ne može da naškodi. Kada je sledeći put došao red na mene, rekao sam kuvaru da mi dohvati kafu sa dna. Dobro mi je napunio moju vojničku porciju. Jedan od nemačkih oficira koji je stajao blizu i pratio ceo taj događaj pitao me je šta će mi soc. – Od toga je čovek sit – odgovorio sam. I zaista, kada sam deo moje dnevne porcije hleba umočio u taj gustiš, i polako pojeo, celoga dana nisam osetio glad. Od toga dana, dugo vremena, to mi je bio doručak: soc od ječma. Nemački oficir mi je samo rekao: – Das ist gescheit! – To je pametno! Razume se i drugi su sledili moj primer osim onih koji ječam, iz nekog razloga, nisu mogli da podnesu.

Slično se desilo i sa odbačenom šargarepom. Izvan naših baraka na čistoj i ravnoj poljani izraslo je jedno brdo šargarepe. Nemci su već neko vreme tu bacali deo redovnog transporta šargarepe koji po njihovom mišljenju nije više bio upotrebljiv. Neko od naših se dosetio da bi tu moglo da se nađe i nešto jestivo. Odobrenje za poduhvat koji je usledio opet je brzo i lako dobijeno. Preturili smo brdo šargarepe dva puta, jednom u jednu i drugi put u drugu stranu. Svaki put smo našli ponešto i za naše stomake. Dnevno smo uspevali da izvučemo po nekoliko džakova upotrebljive šargarepe. Dobro opranu sekli smo je na

kolutiće i potom sušili na suncu. Od tada, teško se u šetnji mogao naći čovek bez šargarepe u ustima. Sa šargarepom sam ja imao poseban plan, ali o-tom-potom.

Od prvog dana zatočeništva u Oltenici razbijao sam glavu oko toga kako da pobegnem. Naročito sam čeznuo za slobodom kada sam zureći u daljinu preko bodljikave žice video seljake kako po lepom sunčanom danu obrađuju svoju njivu. U glavi sam stvorio hiljadu planova. Odnedak sam nabavio gasmasku jugoslovenske proizvodnje, pa sam u kesu te gasmaske spremio: kutiju rumunskih cigareta „Nacional“, 3 kocke šećera koje smo svi dobili od žena iz Crvenog krsta, nekoliko šaka sušene šargarepe, stare muške pantalone i košulju. Pretpostavljao sam da naš boravak u Oltenici neće biti dug jer je već i ime logora govorilo da je u pitanju prelazno, privremeno mesto za smeštaj zarobljenika sa kog će, verovao sam, pre ili kasnije da nas transportuju za Nemačku. U prilog tom zaključku je govorila i činjenica da kroz logor prolazi železnička pruga. Nemci su tu svakog dana vršili utovar i istovar robe.

Trebalo je saznati u kom pravcu će nas odvesti, jer tada još nismo znali ni u kom delu Rumunije se nalazimo. Slučaj je hteo da od jednog železničara doznam mogući pravac transporta za Nemačku kao i druge važne podatke koji su mi za vreme bekstva odlično poslužili. Važno mi je bilo pre svega to što sam video da gornji prozori teretnih vagona nemaju rešetke. Pomislio sam da bi, s obzirom na moju telesnu konstituciju, bekstvo kroz prozor vagona bilo lako izvodljivo.

Dalje od toga nisam mogao da planiram. Kada su mi se glavni delovi scenarija bekstva u dobroj meri izbistrili u glavi, poverio sam svoje namere dvojici mojih dobrih drugova iz bataljona, artiljercu majoru Gagiću i subotičkom

advokatu Joci Markovu. Rekao sam im da verujem kako ćemo uskoro putovati dalje i ispričao im u glavnim crtama plan bekstva. Oni su na sve načine pokušavali da me odvrate. Kad sam već u borbama ostao živ – govorili su mi – najveća besmislica i lakomisenost bila bi upuštati se u tako neizvesnu avanturu.

Nisu me ubedili:

– Ja ne idem u Nemačku.

U to vreme, čim se u razgovoru pomene Nemačka, u moju glavu navru sećanja na Jevreje koji su još u ranim tridesetim bežali od torture nemačkih nacista. Veliki broj tih izbeglica je, na putu za Palestinu, prolazio i kroz moje selo...

Tražio sam od mojih prijatelja da mi pomognu, a oni – šta će – pristali su. Moram reći: nevoljno, jer su mislili da je plan previše riizičan.

Kad je kompozicija voza sutradan postavljena na logorske šine, obradovalo me je što na malim prozorima ni kod tih vagona nije bilo rešetaka. Dogovorio sam se sa Gagićem i Markovim da se prilikom ulaska u vagon potrudimo da svaki od nas trojice zauzme mesto pod nekim od prozora u uglu, a da se kasnije grupišemo oko jednog koji se pokaže najpogodnijim za beg.

U vagone smo ulazili u grupama od po četrdeset duša. Nama trojici je uspelo da uđemo u isti vagon i da se namestimo pod prozorima onako kako smo se i dogovorili. Bila je to duga kompozicija voza. Posle svakog šestog teretnog vagona postavljen je po jedan civilni vagon za naoružanu stražu. Nemci su očigledno namerili da isprazne čitav logor. Činilo se da iza nas nije ostao niko.

Utovar zarobljenika je tekao brzo i precizno i kompozicija je brzo krenula na put. Odmah smo saznali da nas voze prema Bukureštu.

Ubrzo nakon polaska, nas trojica smo se skupili pod prozorom koji se nalazio u uglu vagona, kao što smo se prethodno i dogovorili.

Vrata vagona su spolja bila zabravljena, pošto su nas prethodno tačno prebrojali.

Počeo sam da se pripremam za svoj noćni položaj. Okačio sam i raširio svoj šinjel visoko iznad prozora. Poslužio je kao neka vrsta zavese. Koristeći izbočinu na poprečnom zidu vagona malo sam iskosio šinjel tako da je pred prozorom ostalo dovoljno prostora da se uvučem i neko vreme ostanem neprimećen. Plašio sam se da me neko ne vidi dok se provlačim kroz prozor. Koliko god da je mrak napolju, u vagonu je mrak još veći. Svi iz vagona bi mogli da vide čoveka obasjanog spoljnom svetlošću kako pokušava da se popne na prozor i iskoči. Pomislio sam da bi moglo da se desi da se neko uplaši i vikne. Nastao bi metež i ko zna kako bi se cela stvar završila.

Ali, kakav je u stvari bio moj plan?

Sastojao se u tome da iskočim iz voza u pokretu, ali tek kada u toku noći prođemo Bukurešt i skrenemo prema Erdelju, koji je u to vreme pripadao Mađarskoj. Bilo mi je važno to što u Erdelju živi mađarski živalj s obzirom na to da je mađarski moj maternji jezik.

Istina je da sam dosta rizikovao jer su Nemci pretili da će svakog ko samo promoli glavu kroz prozor ubiti bez upozorenja.

Svaki put kada voz zastane ili samo uspori stražari bi izvirivali iz svojih vagona sve dok voz ne dostigne pristojnu brzinu. Međutim, vremenom se ta njihova provera skratila. Nisu čekali da voz dostigne dogovarajuću brzinu, nego su se brže-bolje vraćali u vagon na svoja udobna mesta za sedenje.

Prošli smo Bukurešt i pala je noć. Gagić i Markov su me ponovo nagovarali da odustanem, ali su i dalje imali dobru volju da mi u svemu pomognu. Za slučaj da se plan izjalovi dao sam im adresu na koju treba da prenesu poruku.

Uprkos velikom uzbuđenju svi smo brzo zaspali. Posle nekog vremena trgao sam se iz prvog sna, misleći da je došlo vreme za konačnu pripremu. Jer, tada smo već napustili Bukurešt, a kompozicija je zaista, kako sam i očekivao, skrenula prema Erdelju. Voz je imao pristojnu brzinu. Pobjao sam se da ćemo jednostavno preleteti preko Erdelja. No, Erdelj ipak nije bio tako blizu Bukurešta kako sam ja tada mislio. Ponovo sam zaspao.

Sutradan ujutru, kada smo se probudili počeo sam pred svima glasno da se žalim da mi je uniforma tesna i da ne mogu u njoj da spavam. Bio je to samo izgovor da nikom ne bude čudno kada uveče počnem da se presvlačim u civilno odelo.

Na jednoj maloj usputnoj stanici Nemci su otvorili vrata vagona i dozvolili nam da izađemo i proteglimo noge. Usput su nam podelili i neko kuvano jelo. Shvatio sam da smo blizu mađarske granice.

Stigavši do mesta Nađseben (Nagyszebben), pomislio sam: – Sad ili nikad.

Kada smo se vratili u vagon, krajnje obazrivo, skriven iza rastegnutog šinjela, još jednom sam proverio da li moja glava može da prođe kroz uski prozor. Jer, ako prođe glava moći će i ostatak tela. Sve je bilo u redu.

Gagić i Markov, kojima se moja ideja činila suludom i dalje su pokušavali da me odgovore od begstva, ali ih više nisam slušao. Ponovo sam zaspao.

Probudio me je snažan pisak lokomotive, a iz daljine iza granice odgovorio je sličan, otegnut zvižduk. Železničari su razmenili lokomotive i voz je ponovo krenuo.

Pomislilo sam da je to zgodan trenutak da iskočim dok voz još nije dostigao punu brzinu. Podvukao sam se pod šinjel. Podigao sam se, držeći se rukama za gornju ivicu drvenog rama. Kroz prozor sam najpre izbacio noge, pa gornji deo tela. Desnom rukom sam dohvatio šipku kraj najbližih pokretnih stepenica i potom izvukao glavu. Visio sam jedno vreme na rukama, pazeći da me ne dokače telegrafski stubovi koji su bili postavljeni pored pruge. Odbivši se nogama o zid vagona, skočio sam u neizvesnost.

Voz je odjurio u noć i niko od stražara nije primetio ni telo koje visi sa prozora, ni čoveka koji je skočio u jarak. Kloparanje točkova voza, koje se čulo sve slabije, učinilo mi se kao najlepša muzika. Pustio sam da se natenane od mene oprosti i crvena lampa koja je gorela na kraju kompozicije voza.

Ispostavilo se da sam iskočio pred stanicom mesta Apahid.

Prilikom skoka sam se našao u dubokom jarku. Kada sam se uverio u to da su mi noge i ruke čitave, prva mi je briga bila da pri slaboj svetlosti koja je dolazila sa istoka u samo svitanje pokupim svoje cigarete koje su mi pri padu poispadale iz džepa i rasule se po zemlji.

Udaljavajući se uskom planinskom stazom od železničkog nasipa stigao sam do neke bagremare. U daljini, na željezničkog stanici Apahida, vijorile su se mađarske zastave. Po tome sam znao da sam na dobrom mestu. Posle kraćeg odmora nastavio sam da se krećem sve dalje od železničke stanice. Bez mnogo predomišljanja otvorio sam dvorišna vrata jedne kuće s kraja nevelikog sela. Ukućani su govorili rumunski, ali se tu našao i jedan stari Mađar, željezničar, kome sam natenane ispričao sve što je trebalo da što bolje razume

moj položaj. Odmah su mi dali tople vode da se operem, pa mleka i uz to ukusnog hleba. Pitao sam železničara da li u blizini mogu da nađem neko zvanično lice koje govori mađarski. Stari mi je rekao da u selu živi učitelj koji deci predaje mađarski jezik. Zvaće, kaže, svog sina da me odvede do tog učitelja.

Dečak i ja smo učitelja zatekli kod kuće. Predstavio sam mu se po propisu i sve mu potanko ispričao. Rekao sam mu da sam jugoslovenski oficir koji je zarobljen u Makedoniji i sve drugo što mi se kasnije dešavalo. Naposljetku, zaključio sam:

– Ne želim da me odvedu u Nemačku. Ako treba da budem zarobljenik hoću da budem zarobljenik u Mađarskoj. Rodom sam iz Bačke i smatram da sam sada mađarski državljanin. Hoću da se javim prvoj žandarmerijskoj stanici!

– Boljem čoveku od mene niste mogli da se obratite – reče mi učitelj. – Služim kao natporučnik u Klužu-Koložvaru u Kontraobaveštajnom centru.

Malo sam se trgao na te njegove reči, ali sam se pravio da sam jako zadovoljan sa tim što čujem. U svakom slučaju, nalazio sam se u njegovim rukama.

– Sada bi mi bila dužnost – rekao je – da vas zadržim dok ne dođe prva patrola koja se meni, inače, javlja svaka dva sata, da primi nova naređenja ili da podnese izveštaj.

Nastavio je:

– Mogao bih da vas predam patroli da Vas otprati do Koložvara u kontraobaveštajni centar, ali mislim da je bolje da se Vi sami dobrovoljno javite. I to ne u Koložvaru već u prvoj žandarmerijskoj stanici kako ste i sami nameravali.

Spremio sam se da pođem, a on me je još blagonaklono posavetovao:

– Sigurno Vam je poznato da su sada Nemci i Mađari ratni saveznici. Mogli biste da naletite na nekog previše

revnosnog službenika koji bi Vas poslao za transportom koji ste napustili. Zato bi bolje bilo da malo korigujete tu vašu priču. U obližnjem mestu Samošfalvi postoje dva aerodroma – nastavio je. Tamo su i dve žandarmerijske stanice. No, nipošto nemojte ići na vojni aerodrom. Javite se u žandarmerijsku stanicu na civilnom aerodromu.

Iskreno sam mu se zahvalio na korisnim savetima, a on me je još i ispratio do puta za Samošfalvu.

Dva žandarma su me dočekala ispred aerodromske zgrade i uvela me u prijemnu kancelariju. Službenici žandarmerijske stanice su me odmerili od glave do pete. Prvo pitanje koje su mi postavili, glasilo je:

– Koga ste ubili?

Znao sam da će sumnjati u sve što kažem, ako ne zbog drugog onda zbog mog pohabanog odela, pa i zbog moje neuredne višednevne brade. Žandarmima sam ukratko ispričao kako i zašto sam došao. Promenio sam priču utoliko što sam im rekao da sam slučajno ispao iz voza. U međuvremenu, oduzeli su mi sve što sam imao u džepovima.

Žandarmerijski narednik je podigao telefonsku slušalicu i pozvao nekog u Kontraobaveštajnom centru. Pitao je šta sa mnom da radi. Satima smo čekali, a onda je stigla dvočlana patrola koja je imala zadatak da me isprati do Kluža–Koložvara. Ovi pratioci su prema meni bili vrlo učtivi. Otišli smo do autobuske stanice i seli u autobus. Njih dvijica su se smestili meni preko puta, kao da sa mnom nemaju nikakve veze, valjda da se ne bih osećao nelagodno pred drugim putnicima.

Centar za kontraobaveštajnu službu se nalazio u jednoj od najlepših dvospratnih zgrada u mestu. Sedeo sam neko vreme u prijemnoj sobi. Sa mnom je čekala i jedna devojka. Unezverenog pogleda nervozno je kršila ruke. U jednom

trenutku odlučno je potrčala prema prozoru. Za sekundu sam bio brži od nje. Mahinalno sam skočio sa sanduka na kome sam sedeo, zgrabio je i povukao nazad. Tek kada je dospela u ruke dva službenika koji su istrčali iz svojih soba, počeo sam da razmišljam o svom postupku. Da li sam postupio ispravno? Spasao sam joj život, ali je ona možda htela da spase neke druge živote. Nisam posle čuo kakva je bila njena dalja sudbina.

Pozvali su me da uđem u jednu od susednih soba. Postavili su mi nekoliko pitanja: kako sam postao oficir Jugoslovenske armije, kako sam dospao u zarobljeništvo i kako sam dospao tu gde sam sada. Ispričao sam sve isto što i učitelju, s tim što sam epizodu sa iskakanjem iz voza preinačio:

Kada je jedan željezničar – rekao sam – čuo da govorim mađarski hteo je da mi doda cigaretu. Nagnuo sam se kroz visoki prozor vagona. Kompozicija je krenula, a ja sam ispao iz voza.

– Dobro – reče narednik. – Neka se to tako i dogodilo. Zar niste mogli da uskočite nazad u voz i priključite se Vašoj grupi?

– Gospodine naredniče! Smem li da budem iskren? Ja sam uskakao i u mnogo brže vozove! Ali, kad sam već stigao kući zar ne bih bio preispoljna budala da se dobrovoljno vratim u zarobljenički transport koji nastavlja put u nepoznato?

Podoficir je otkucao zapisnik i dao mi da ga potpišem. Narednik me je upitao da li imam poznanike u Klužu – Koložvaru i imam li novaca. Kako su moji odgovori bili odrični, moraće – kaže – da me smesti u vojni zatvor, ali u posebnu sobu. Tek da imam gde da spavam i gde da se hranim dok se moj slučaj ne ispita.

– Niste za zatvor, ali nemamo gde drugo da Vas smestimo.

U stvari, poznavao sam Šandora Jegeša profesora iz mog sela koji je u to vreme postavljen za glavnog pedagoškog inspektora okruga, baš u Klužu – Koložvaru. Nisam se toga odmah setio. Međutim, i ovako je ispalo dobro, možda i bolje.

U vojnom zatvoru su me lepo primili i dobro nahranili. Malo sam se i uredio, izglancao čizme i oslobodio se dvonedeljne brade.

Kolikogod to paradoksalno zvučalo proveo sam u zatvoru dve prijatne nedelje. Moram da priznam da su mojim ušima prijale lepe i ljubazne reči zatvorskih čuvara. Komandant zatvora mi je glatko odobrio da od mojih iz Stare Moravice telegrafskim putem zatražim nešto novca. Uplata je stigla već sutradan.

U međuvremenu tekla je provera mojih papira i mog identiteta. Deo te priče sam doznao tek po povratku u moje selo. Elem, neko iz kontraobaveštajne službe je pozvao telefonom mesnu kancelariju u Staroj Moravici. U kancelariji su sedela moja četiri dobra druga. Mađarski obaveštajac je jednog od njih upitao da li je taj i taj (izgovorio je moje ime) Mađar ili Jevrej. Moj drug je bez mnogo predomišljanja rekao – Mađar! Na njegovu i moju sreću, kontraobaveštajac iz Kluža – Koložvara mu je poverovao. Da je, kao što nije – možda zato što je to bio tek početak rata – temeljnije ispitao stvar, loše bi prošli svi, i ja i ti moji drugovi.

Jednog dana me je komandant zatvora sav radostan obavestio da su stigli papiri i da su moj prvobitni usmeni iskaz i moj identitet potvrđeni. Narednog dana me je jedan nalickani husarski natporučnik vojnim vozilom prevezao do željezničke stanice. Bio je nekako: ni vojnik ni civil.

Potom smo se nas dvojica ukrkali u voz za Debrecin na mesta koja su prethodno za nas bila rezervisana u vagonu prve klase. Mi u jedan kupe, a njegov ordonans u drugi. U Debrecinu smo popili kafu u staničnom restoranu, pa smo nastavili da se vozimo preko Egera sve do Petervašara, gde je postojao logor za zarobljene oficire.

Husarski natporučnik me je, uz ceremonijalni, ali srdačan pozdrav, predao komandantu logora, natporučniku Čomošu. Prisutnim mađarskim oficirima je bilo sumnjivo što sam se ja tako kasno pojavio s obzirom na to da su se vojne operacije mađarske armije u Jugoslaviji odnosno u Bačkoj i Baranji odavno završile. Utom je pisar izašao iz kancelarije, a vratio se sa beležnikom naše moravičke opštine Milošem Petromarkovim. Miloš mi je prišao raširenih ruku pozdravljajući me radosno i bučno. Sumnjičavost komandanta i njegovih ljudi prema meni naprasno se istopila. Petromarkovu je odmah naloženo da se pobrine za moje stvari i smeštaj.

Nije prošlo mnogo vremena kada su me ujesen 1941. godine, zajedno sa zarobljenim srpskim oficirima, iznenada – pustili kući.

O sudbini mojih saboraca zarobljenika iz puka, saznao sam ponešto tek posle rata. Međutim, o poručniku Aćimoviću i, što me je najviše bolelo, o Ćiri Koleviću, nikada ništa nisam doznao, mada sam ih tražio u nekoliko vojnih okruga nove Jugoslavije. Može biti, govorili su neki, da je Ćira uzeo neko novo, bugarsko ili makedonsko, ime pa ga zbog toga nije bilo u vojnoj evidenciji. Mnogo godina nakon rata saznao sam da je živ poručnik Tomić. On je

praktično ceo rat proveo u zarobljeništvu. Po završetku rata je demobilisan kao potpukovnik.

Živi su bili i ona dvojica mojih drugova koji su mi pomagali prilikom begstva iz voza: major Gagić i advokat Joca Markov.

Kada su Nemci izjutra na železničkoj stanici u Beču otvorili vrata vagona i videli da je jedan vojnik nestao, Gagić i Markov su izjavili da je u uglu ležao jedan stariji oficir, ne znaju mu ime ni mesto odakle je. Taj baš – rekli su – ni sa kim nije razgovarao. Markov je bio prisutan kada su na železničkoj stanici u Beču pratiodi našeg transporta predali zarobljenike u ruke tamošnjoj logorskoj upravi. Viši oficir koji ih je posle prebrojavanja preuzeo izjavio je ponosno i uz osmeh:

– Gott sei Dank, von szei und halb tausend Mann, ein fehlt mir! – Hvala bogu, od dve i po hiljade ljudi, nedostaje samo jedan!

Uvek se setim tih njegovih reči kad neko pomene izreku „Ko reskira taj dobija!“

Kada sam konačno kročio u svoju kuću u Staroj Moravici zahvatila me je neopisava radost. Žena je radila u bašti, a svog malog sina Đuriku zatekao sam kako se u kuhinji igra sa sobaricom. Očekivali su me, mada je jedan meštani koji je takođe učestvovao u bitkama Jugoslovenske armije sa Nemcima proneo vest o mojoj pogibiji.

Jedne noći čuli su se neki čudni zvuci sa ulice. Izgledalo je kao da neki konj trči gore-dole. Ulica je bila pod debelim slojem snega pa nisam bio siguran da li je u pitanju konj ili nešto drugo. Obukao sam se i otvorio tešku kapiju. Preda mnom je stajao moj omiljeni konj zelenko. Vojska ga je rekvirirala i odvela u Sombor. U pitanju je bila vojna jedinica koja je pomagala u izgradnji somborskog aerodroma.

Obgrlio sam vrat moga konja i uveo ga u dvorište, pa u štalu. Međutim, znao sam da ne mogu da ga zadržim. Sutradan sam odveo konja do mesne kancelarije a odatle su ga ponovo prebacili u Sombor.

Imreova i supruga Verona i
sin Đurika, fotografija iz 1940.

Posle nekoliko dana i noći zelenko mi se ponovo vratio. Ponovo sam morao da se opraštam od njega. Posle toga se nije više vraćao kući.

Zlatna sloboda nije dugo trajala. Već u avgustu 1942. godine mađarske vlasti su pozvale sve Jevreje, vojne obveznike, ne da služe vojsku u oružanim jedinicima, nego da kao prinudni radnici služe u novoformljenim radnim četama – munkašima. Ovog puta nisam mogao da poreknem svoje jevrejsko poreklo.

Što je prinudni rad duže trajao prilike u radnim četama su bile sve teže. Malo po malo, krunilo se naše ljudsko dostojanstvo. Kako je rat odmicao mađarske vlasti su se prema nekim kategorijama stanovništva, najviše prema Jevrejima, Srbima i Ciganima, počele ponašati neprijateljski, neretko i zverski.

Početak avgusta 1942. godine, radili smo u Hodmezervašarhelju. Posle su nas premestili u Bačkerteš, pa na somborski aerodrom. Odnos mađarskih vlasti prema nama radnicima Jevrejima iz Bačke bio je tada još sasvim pristojan. Posao je bio naporan, ali je još teže to što smo morali dosta da pešačimo do radnog mesta.

Radna četa je brojala 200 ljudi. Komandant čete je uvek bio redovni vojnik mađarske vojske sa činom ne manjim od narednika. Među čuvarima bili su: jedan ili dva podoficira i dva obična vojnika. Bilo je stvarno teško jedino u slučajevima kada je neko od čuvara bio antisemita. Na primer, kapetan Ašbot je mrzeo Jevreje pa je koristio svaku priliku da nas zlostavlja i ponizi. Nasuprot njemu kapetan Žoldoš nam je na svakom koraku olakšavao položaj koliko god je mogao.

Obično su ti naši čuvari bili dobronamerni ljudi. Osim toga oni su, po pravilu, ljubomorno čuvali privilegovanu poziciju u kojoj su se nalazili, a koja se prosto sastojala u

činjenici da su ovde daleko od prve linije fronta. Ponašali su se po pravilima službe, izbegavajući svaki mogući sukob sa radnicima, što je nama sasvim odgovaralo.

Naš logor je bio udaljen od radnog mesta nekoliko kilometara. Posle silnog pešačenja bili smo izmoždjeni i ujutro i uveče naročito u slučaju nekog nevremena. Na moju molbu kapetan Žoldoš je premestio logor u Sentivan, blizu mesta na kome smo radili. Bilo je to korisno i za nas i za Mađare. Odnos nas radnika i kapetana Žoldoša bio je više nego dobar. Preko svojih veza u vojsci učinio je sve što je bilo u njegovoj moći da naša radna četa ostane u granicama Mađarske. Mnogi drugi komandanti su se, jureći za odlikovanjima, gurali da sa svojim četama odu do Ukrajine gde su se na obali Dona čistila minska polja. Naročito se to odnosilo na čete u kojima je prinudna radna snaga poticala iz Bačke. U tim četama je izginulo dosta mojih poznanika i prijatelja pa i dobar deo rodbine. Na obali Dona je kosti ostavio i moj rođeni brat Ištvan.

Odjednom, u leto 1944. godine, došao je kraj relativno lagodnom životu na gradilištima kraj somborskog aerodroma. Bez prethodne najave radna četa je krenula prema Pešti. U to vreme učestali su napadi sovjetske avijacije na peštansku željezničku stanicu i okolne fabrike. Neko je morao da čisti ruševine, a ruševina je bilo sve više i više.

Smestili su nas na jedan salaš pored Pešt-Sent-Imrea, koji se nalazio kraj puta zvanog Uloi ut. Opet je trebalo dosta pešačiti pa sam prvom prilikom zatražio, što mi je odmah i odobreno: da budem kočijaš. Radije sam čistio i negovao konje nego da svakodnevno pešačim i radim na ruševinama.

Kada je sa kolima i konjima trebalo ići u grad, radi nabavke ili nekog drugog posla, sa svakim kočijašem je

morao da ide i jedan podoficir ili običan vojnik iz oružanog dela čete. Meni je kao pratilac pripao desetar koji se zvao Imre Olaj.

Za vreme mnogobrojnih zajedničkih vožnji, uglavnom zbog nabavke za kuhinju, desetar i ja smo se toliko prijateljili da smo bez straha razmenjivali vesti i iskreno se poveravali jedan drugom čak i u vezi sa ličnim političkim stavovima. Često smo razgovarali o stanju na frontu. Tada se već videlo da se ratna sreća preokrenula u korist Rusa.

Jednoga dana smo se vozili do samog centra Pešte. Tri muškarca i jedna žena počeli su da nas prate. Uporno su išli uporedo sa našim kolima, a njihovi pogledi su se ponekad dugo zadržavali na meni. Izgledalo je kao da su našli starog poznanika. Kada sam usporio konje jedan od muškaraca mi je prišao sasvim blizu. Tek tada sam prepoznao starog poznanika. Zvao se Milan Gligorijević. Oslovio me je na srpskom jeziku i upitao šta tu radim. Zamolio sam desetara, i on je smesta pristao, da malo zastanemo dok ne završim razgovor sa zemljakom. Dogovorio sam se sa Milanom da se za koji dan opet nađemo. On je – kaže – u prilici da mi napravi krivotvorena dokumenta. Tako je i bilo. Kada smo se posle nekog vremena ponovo sreli predao mi je dokumenta koja će mi kasnije dobro poslužiti. Na lažnim dokumentima lažna je bila i adresa u tom smislu što naznačena ulica u Pešti nije ni postojala.

Ušio sam dragocene papire u postavu mog kaputa, za neke bolje dane. Otvorile su mi se nove mogućnosti za slučaj da mi se ukaže prilika da napustim radnu četu.

Prilikom predaje krivotvorenih papira Gligorijević me je uputio na tetka Loru, ženu koju ranije nisam poznavao. Tetka Lora je bila vlasnica transportnog preduzeća. U svom dvorištu je imala veliku štalu i garažu u kojoj su mnogi

kočijaši preko noći ostavljali svoja kola i konje. Nije umela da pokaže emocije, ali su ljudi u nju imali bezgranično poverenje. Bila je pouzdana kao stena. Pre bi pristala da izgubi sve što ima nego da prekrši datu reč.

Peštanske vlasti su se silno brinule da obezbede redovno snabdevanje vojske, pa je popravka bombardovanih puteva držana kao prioritetni zadatak. Baš iz tih razloga, našu radnu četu su premestili na severozapad zemlje, u mesto Satmarnemeti. Tu smo održavali željezničku stanicu i prugu. Zajedno sa nama na isto mesto premešteno je još nekoliko radnih četa. Naša četa je smeštena u seocetu zvanom Veteš. Dobio sam zadatak da obrađujem zemlju jednog seoskog gazde koji se nalazio u vojnoj službi. Dodatni moj posao bio je da, kao kočijaš, snabdevam raznim potrepštinama i četu i to seosko domaćinstvo. Do Satmare sam kočijašo gotovo svakog dana.

U to vreme, početkom maja 1944. godine, Nemci su već okupirali Mađarsku, nezadovoljni brojem ljudstva i količinom hrane koju im je Horti slao. Tih dana je do mene stigla i vest da je cela moja porodica, zajedno sa svim preostalim Jevrejima iz mog sela, odvedena u bačkotopolski logor.

Dobrih ljudi je uvek bilo i biće. Dobri ljudi su u teškim vremenima još bolji. Na primer, mladi sin mog seoskog gazde, Veteši Nađ Endrea, vredno je radio u domaćinstvu, ali ne samo ono što se od njega očekivalo i tražilo, nego i da meni pomogne, da me što više poštedi u poslovima koji su iziskivali veliku snagu i izdržljivost. Endreova supruga mi

je namestila krevet u „čistoj sobi“ iako nije bila obavezna da to uradi. Mirne duše je mogla da me smesti u štalu.

Ljubaznosti prema meni pljuštale su sa svih strana.

Jednom prilikom u Satmari čeka sam stojeći na ulici da moj desetar završi posao u pekari. Po žutoj traci prišivenoj oko rukava svi su lako mogli da zaključe da sam prezreni Jevrejin. Prilično sam se iznenadio kada mi je prišla nepoznata devojka. Ona je – kaže – pomoćnica trafikantkinje koja svoju radnju drži u susednoj ulici.

– Moja šefica vam šalje nekoliko kutija cigareta „Simfonijska“.

Kupio sam „šefici“ buket cveća i poslao joj s porukom:

– Gospođi, koja ni pod kojim uslovima ne zaboravlja da je pre svega čovek.

Ni u Satmari nismo ostali dugo. Vojna uprava bila je prinuđena da često menja planove i prioritete.

Prekomandovani smo u okolinu Istočne željezničke stanice.

Jednog oktobarskog dana, 1944. godine, u logor je stigla vest da je Horti istupio iz rata. Nekoliko usijanih jevrejskih glava iz radne čete, ne misleći na posledice, razoružalo je vojni sastav čete i preuzelo vlast. Molio sam ih da ne odu sa tim predaleko, da pričekaju i vide kako će se stvari u Mađarskoj dalje razvijati. Srećom, poslušali su me, zahvaljujući najviše tome što se znalo da sam jedan od retkih sa kakvim takvim ratnim iskustvom. I zaista. Istog popodneva čuo se gromki poziv preko radija. Iz partije strelastih krstova – Njilaša, tražili su da im se hitno javi jedan od njihovih članova, drug Beregšaši. Tek kasnije smo saznali to da su Njilaši preuzeli vlast, i to uz pomoć Nemaca.

U politici zemlje je preko noći nastao veliki preokret.

Upuštati se u bilo kakvu vojnu akciju nije više bilo moguće, naročito u našem slučaju s obzirom na to da je antijevrejska propaganda narasla do neba. Četa naoružanih prinudnih radnika, uz to Jevreja, u tom trenutku ne bi imala nikakvu šansu. Pre ulaska Rusa u Peštu nije vredelo razmišljati o oružanom otporu.

Bilo je onih koji su mi se zahvaljivali na tome što sam sprečio ratobornu grupu da se razmaše, ali i onih koji nisu prestajali da se dure i gundaju.

Šuškalo se da će našu radnu jedinicu preseliti na zapad u Nemačku. Moja odluka je bila ista kao i tri godine ranije:

– U Nemačku ne idem!

Nismo dugo čekali dan kada je na železničku stanicu Sent Imre pristigla kompozicija namenjena za transport naše čete. Kompletno ljudstvo je brže bolje smešteno u vagone, ali bez mene. Moj desetar Imre Olaj dobio je zapovest da ostane u Pešti, i da od vojne formacije za raspodelu namirnica preuzme naš deo hrane. Trebalo je da tu hranu Olaj i ja prevezemo do novog mesta boravka naše čete, do Gornje Gale (Felső Galla). Sa nama dvojicom je putovao i vodnik Kovač.

Komanda čete se u međuvremenu promenila. Kapetan Žoldoš je premešten u neku drugu četetu, a na njegovo mesto je došao vitez Seli Šandor. I oružana pratnja se promenila, svi osim desetara Imre Olaja.

Padala je hladna jesenja kiša kada smo nakon prijema hrane krenuli prema mostu za Budim. Put je bio zakrčen kolima u kojima su putovale izbeglice iz Erdelja. Ti ljudi su bežali pred naletom sovjetske armije. Neki od njih su se možda plašili i odmazde lokalnog življa ukoliko su, na primer, do tada aktivno sarađivali sa fašističkim vlastima.

Otvoreno sam rekao vodniku Kovaču da ja preko tog mosta ne idem. Upitao me je šta mislim da radim.

– Pobećiću! – odgovorio sam.

– Vi ste pametan čovek! – rekao mi je vodnik.

Dobronameran stav vodnika Kovača naveo me je da promenim plan. Izabraću, pomislio sam, neku bolju priliku za bekstvo. Neka ova hrana bezbedno stigne do mojih ljudi, a posle ću videti.

Prenoćili smo u okolini Budaerša u štali jedne krčme zajedno sa većim brojem mađarskih i nemačkih vojnika. Začudo, nisu nam uputili nijednu podrugljivu primedbu. Svi su slutili da se bliži kraj rata.

Kiša je lila i sutradan, a već smo pokisli do gole kože. Na ponjavi kojom je hrana bila pokrivena pojavila su se udubljenja sa baricama vode. Na putu, krećući se nama u susret, iznenada se pojavio neki vojni teretnjak. Napred u kabini sedeli su šofer i još jedan oficir, a između njih mlada žena koja se smejuljila i iskosa, maznim pogledom, fiksirala čas jednog čas drugog muškarca. Teretnjak je išao sredinom puta. Skrenuo sam konje i kola u stranu koliko god sam mogao i stao. Međutim, blatobran teretnjaka je uz glasnu škripu dohvatio amove konja, a potom i točkove kola. Čak se i ruda prelomila. Bili smo zabezegnuti i nemoćni da išta pametno učinimo. Stao je i teretnjak. Oficir je izleteo iz kabine psujući, a potom se propisno izderao na mene:

– Volu jedan! Zar se tako voze kola? Ko je ovom matorom ludaku dao uzde u ruke?

Olaj je pokušao da me opravda, ali nije vredelo. Oficir je sipao uvredu za uvredom. Kada je ostao bez daha okrenuo se, ušao u kabinu teretnjaka i naredio pokret. Ostavio nas je pokisle, nasred drumu.

Predložio sam Olaju da pođe u opštinu mesta koje smo već prošli i od nadležnih zatraži kola u zajam. Uz glasne psovke, krenuo je prema Bistorbađu.

Sve nas je najviše brinula hrana koja se nalazila u tim onesposobljenim kolima.

Najzad, posle višesatnog čekanja stigla su i ta iznajmljena kola. Na njima su sedeli desetar Olaj i jedan snažni kočijaš koji nam je puno pomogao u pretovaru mokrih džakova.

Tako smo uspeali da prevezemo hranu do Gornje Gale.

Naviknutog na uljudan odnos i vojnih i civilnih vlasti nije me napuštao osećaj ogorčenosti zbog idiotskog ponašanja i siktavih reči koje je na mene istresao oficir iz vojnog teretnjaka. To me je još više učvrstilo u odluci da pobegnem prvom zgodnom prilikom. Nisam više bio tako mlad, ali sam ipak teško podnosio uvrede i poniženja.

Novom komandantu je moj desetar odmah podneo izveštaj o tome šta se dogodilo na putu. Za divno čudo, ovaj se nije naročito ni uzbudio ni oneraspoložio. Samo je rekao da iznajmljena kola moramo da vratimo.

Čim sam čuo da sutradan treba da krenemo nazad za Bistorbađ obratio sam se desetaru Olaju rečima:

- Gospodine desetaru, nemojte ići sa mnom!
- Zašto?
- Zato što hoću da pobegnem!

Zahvalio mi se na iskrenosti i odmah se vratio u kancelariju komandanta. Čuo sam ga kako traži poštedu. Jako se – kaže – prehladio na putu. Nije mnogo slagao. Zaista je loše izgledao. Komandant mu je izašao u susret i odredio novog pratioca: Šandora Večeria.

Ta vest me je vrlo obradovala. Naime, Šandorova žena je stanovala blizu samog centra grada, a on je bio poznat po tome da koristi svaku zgodnu priliku da svrati do svoje

kuće. Kočijaš koji ga vozi morao je, naravno, sve vreme da ga čeka napolju. Ispred kuće.

U kancelariji komandanta radila su dva Jevrejina na administrativnim poslovima. Jedan od njih bio je Somborac dr. Pal Frenkel. Tražio sam od njih da mi daju veći broj formulara za odsustvovanje sa trajanjem do 24 sata. Ništa me nisu pitali. Dobio sam osam takvih formulara sa sve pečatima. Iz postave mog zimskog kaputa sam izvukao dokumenta koja sam ranije dobio od Gligorijevića i u toku noći sam u vojni sanduk složio sve moje stvari i jedno ćebe. Legao sam da spavam ali mi od uzbuđenja san nije dolazio na oči. U mislima sam neprekidno premeravao mogućnosti i zamišljao situacije u kojima bih mogao da se nađem.

Ružno, kišovito vreme iz prethodnih dana je kao rukom odneto. Svanuo je lep, čist, sunčan dan. Vozili smo polako jer smo za sobom vukli pozajmljena kola iz Bistorbađa.

Kako sam i očekivao, u nekom trenutku se oglasio moj pratilac Večeri Šandor:

– Bilo bi divno da skoknemo do Pešte!

– Kako to mislite, gospodine vodniče? – pravio sam se nevešt. – U našoj zapovesti piše: „Do Bistorbađa!“.

Jedno vreme je mirovao, zatim je istu ideju ponovio, i to nekoliko puta.

Zaustavio sam kola. Bez ikakvog objašnjenja sam ga upitao:

– Imate li, gospodine vodniče, neku penkalu?

– Kako ne bih imao!

Izvukao sam iz unutrašnjeg džepa dve dozvole za odsustvovanje. Na jednoj dozvoli sam upisao njegovo ime, a na drugoj ime iz mojih lažnih dokumenata: Šandor Takač.

Vodnik je sve to primio sa velikim oduševljenjem jer je to značilo da bez problema može da ode do svoje kuće i da tamo ostane neko vreme. Tada on još nije znao za moje planove. Od silne radosti moju dozvolu sa lažnim imenom nije ni pogledao.

Pošto smo u Bistorbađu uredno vratili pozajmljena kola nastavili smo put ka Pešti. Kada smo ušli u grad moj vodnik je odmaglio u poznatom pravcu. Sutradan se pronela vest da su Rusi zauzeli predgrađe Šorokšar. Izgledalo je kao da će svakog časa ući u Peštu. Vest o ruskom proboju linije fronta kasnije su demantovali prevoznici koji su radili po celom gradu, a noću bili na konaku kod tekta Lore.

Nije bilo pouzdanih vesti.

Čim sam se oslobodio vodnika uputio sam se ka tetka Lori i kod nje ostavio kola, konje, moj vojnički sanduk i ćebe. Uveravala me je da po te stvari mogu da dođem u bilo koje doba dana i noći. Međutim, naredni događaji su se tako odvijali da kod nje nisam više smeo da odem, osim to jednom po kola i konje. Pre svega zato da je, kao begunac, ne bih izložio kakvom dodatnom riziku.

Sa vodnikom Šandorom sam se povremeno viđao nekoliko narednih dana. Znao je da sam kola ostavio kod tetka Lore, ali me nije pitao odakle znam tu ženu. Osladio mu se boravak kod kuće i ništa ga drugo nije interesovalo. Posle nekoliko dana boravka u Pešti ja sam bio prvi koji je postavio pitanje povratka u logor:

– Šta ćemo reći ako nas pronađe neka vojna ili žandarmerijska patrola?

– U redu, stari, ako Rusi noćas ne uđu u grad, ujutro ćemo se vratiti u jedinicu.

Rusi narednog jutra nisu došli i ja sam se u tišini oprostio od tetka Lore.

Vodnik i ja smo krenuli ulicom Vaci ut prema zapadnoj železničkoj stanici. Znao sam da tu u zgradi jednog osiguravajućeg zavoda postoji prolazno dvorište sa dva izlaza na dve paralelne ulice. Stao sam tu s kolima i zamolio vodnika da me malo pričeka dok u jednoj obližnjoj radnji ne kupim sebi neke sitnice. – Odmah dolazim! Bila je to moja prva, poslednja i jedina laž koju sam mu uputio. Kada sam ušao u prolazno dvorište, skinuo sam sa rukava žutu traku i otisnuo se u beli svet.

Prošlo je podne.

Večeri je sigurno znao kako da izađe na kraj s konjima i vrati ih u četvrt. Nasuprot tome, ja nisam znao gde da se okrenem.

Hladan zimski dan. Vreme mi je prolazilo u besciljnom lutanju. Nameravao sam da potražim utočište kod jedne stare poznanice, gospođe Lang, ali sam se sećao samo naziva ulice u kojoj je stanovala, ne i broja kuće.

Vrteo sam se duž i oko Nacionalnog teatra kad mi je na um pala ideja da bi najbolje bilo da se prošetam ulicom Vaci (Váci utca). Jer, ako neko od meni poznatih ljudi trenutno boravi u Pešti najpre ću ga videti u toj ulici gde svi turisti i danas najradije svraćaju. Pošao sam tamo i zaista... Čim sam skrenuo u ulicu Vaci desilo se ono čemu sam se i nadao. Mada, neko vreme nisam mogao da verujem rođenim očima. Dva gospodina su razgovarala nasred te šetačke ulice bez saobraćaja, a jednog od njih sam odmah prepoznao. Bio je to Đurika Telteč. Bili smo zajedno u radnoj četvrti u Kupusini. Nosio je elegantnu varošku bundu, a razgovarao je sa jednim avijatičarskim oficijom tako ležerno kao da su njih dvojica gospodari ovog grada.

Prošao sam pored njih da se uverim da nisam pogrešio jer mi se činilo neverovatnim da na ovom mestu i u ovom trenutku sretnem baš tog čoveka.

– Jesi to ti, Djurka?

On me je gledao u čudu, a avijatičarski oficir se malo udaljio od nas.

Nisam ga dugo držao u nedoumici.

– Da li bi mogao negde da me uputiš, potreban mi je smeštaj?

Djurka je odmah pozvao avijatičarskog oficira da nam se pridruži.

– Atila! Ovo je moj prijatelj. Treba mu prenoćište.

Njih dvojica su počeli tiho da se savetuju.

Možda kod Vilčike – rekao je pilot i izvukao iz džepa jednu posetnicu na kojoj je ispisao adresu. Odmah zatim je posetnicu iscepao, rekavši:

– Biće bolje da pođem s tobom.

U susednom bulevaru seli smo u tramvaj. Pilot me je otpratio do ulice Prater, broj 29, do stana nekog Bele Tanača, gde su ga svi radosno i bučno dočekali. Oprostili smo se posle kraćeg razgovora.

U porodici Bele Tanača nisu me pitali ni kako se zovem, ni čiji sam, ni odakle sam. Nisu me pitali ni da li ću plaćati smeštaj. Kod njih sam proveo nekoliko nedelja u relativnom miru.

Kasnije sam saznao da su njilaši streljali pilota Atilu, i to, kao i mnoge druge neistomišljenike – na obali Dunava.

Moj domaćin Bela Tanač živeo je sa ženom Anom i ćerkom Vilmom. Bukvalno su me kljukali dobrom hranom. Uspeo sam delimično da im se odužim posle rata u vreme kada se u Jugoslaviji živelo bolje nego u Mađarskoj.

Pored njihove kuće u ulici Prater nalazila se neka škola, a zgrada s druge strane ulice je bila rekvirirana za kasarnu. Svaku noć sam slušao korake straže u teškim vojničkim cokulama. Ponekad su se čule i oštre reči i psovke. Straža

je terala prolaznike s trotoara na drum. Mogla se čuti komanda i na mađarskom i na nemačkom, u zavisnosti od toga ko je držao stražu.

Spavao sam u prizemnoj sobi s ulice, pa sam čuo svaki korak i svaku izgovorenu reč.

Što sam duže stanovao u ulici Prater to sam više strahovao za moje domaćine. Ako me uhvate u nekoj raciji osudiće i njih.

Njilaši su se zdušno trudili, a u dobroj meri su i uspeli da zastraše stanovništvo. Na svim stranama su bili zalepljeni plakati sa objavama poput one koja je glasila:

Svako kod koga se nađe strani begunac biće streljan ili obešen.

Jednoga dana sam se iskrao iz stana i otišao do švajcarske ambasade. Tamo je gomila ljudi čekala u redu da dobije sertifikat kojim se potvrđuje da je osoba na koju se papir odnosi pod zaštitom Švajcarske.

Ambasada se nalazila u ulici Jokai. Stao sam u red. Još sam bio daleko od ulazne kapije kada sam primetio da je sredinom ulice prema meni krenuo jedan oficir u paradnoj uniformi. Opet nisam mogao da verujem rođenim očima. Bio je to dr Jene Rac, advokat iz mog sela. Između naše dve porodice oduvek su vladali veoma dobri odnosi.

– Otkud Vi Imre? Smesta da ste otišli odavde, samo što nije počela racija!

Čim je to izgovorio uhvatio me je pod ruku. Bilo je vremena taman toliko da me ponudi cigaretom. Kraj nas se u trenu stvorio detektiv zadužen za raciju.

– Šta vi tražite ovde? – upitao je detektiv.

Pre nego što sam išta mogao da kažem, odgovorio je Jene:

– On je sa mnom! Moj prijatelj!

– Hvala, poručniče! – detektiv je salutirao i udaljio se od nas.

Stajanje u redu za švajcarski sertifikat više nije dolazilo u obzir. Držeći me i dalje pod ruku dr Rac me je otpratio do obližnje tramvajske stanice. Zajedno smo se odvezli do kuće u kojoj sam stanovao. Obećao je da će mi s vremena na vreme dolaziti u posetu. Video sam ga već posle dva dana. A onda, kao grom iz vedra neba, do mene je stigla vest da svako ko je mlađi od 50 godina mora da se javi u vojnu službu. Prema mojim lažnim dokumentima, a i zapravo, ja u tom trenutku nisam imao ni punih 40. To znači da bi me u slučaju legitimisanja poslali ili u vojnu službu ili u zatvor.

Moja domaćica, tetka Ana, predložila mi je da uzmem legitimaciju njenog prvog muža koji je umro u pedeset i nekoj.

Odmah sam pristao, a tetka Ana je dodala:

– Ako možete da ih koristite, rado ih dajem.

Dr Rac mi je pomogao da sredim ostala potrebna dokumenta, što nije bilo naročito teško jer je taj prvi tetka Anin muž, Ištvan Mađar, rođen u Kiškerešu koji su Rusi već zauzeli. U slučaju nekog hapšenja, čak i kada bi to jako htele, vlasti u Pešti ne bi više imale mogućnost da temeljno provere moj identitet. Dr Rac mi je nabavio i prijavni list, tako da moje domaćine ne bi stiglo nikakvo zlo zbog mog prisustva u njihovom stanu.

Nakon izvesnog vremena, ipak sam napustio tetka Aninu porodicu u ulici Prater, i to bez pozdrava, što je bilo i u mom i u njihovom interesu. Time je izbrisan svaki trag mog boravka u njihovoj kući. Otišao sam do ulice Marton i kod tetka Nerzic iznajmio sobu. Tu sam mogao sasvim slobodno da se krećem. Uspeo sam da nađem i gospođu Lang čije tačne adrese ranije nisam mogao da se setim. Njena bivša stanarka Jucika, devojka iz Bačke, udala se

1929. évi T. é. eljárási szabályzat
17. cikk (1) bekezdés.

Herce

vármegye.
város.

Születési anyakönyvi kivonat.

anyakönyvi szám: 11k. 99. 0080

80 szám.
Kelt: Áris-Kőrös
1899 (ezer nyolcszázharminchárom évi
augusztus hó 20 (huszonkétfő) napján.
Megjelent az alulírt anyakönyvvezető előtt
Fogarasz Ferenc
akinek állása (foglalkozása): feldmívelési igazgató
lakóhelye: Áris-Kőrös
s aki szülői anyakönyvvezető
személy ezzen időben
es bejelentette a követl

A törvényes atya
családi és utóneve: Fogarasz Ferenc
vallása: római katolikus
állása (foglalkozása): feldmívelési igazgató
lakóhelye: Áris-Kőrös
születéshelye: Áris-Kőrös
életkora: 40 (huszonnyolc) éves.
családi és utóneve: Fogarasz Ferencné
sz. Oláh Anna
vallása: római katolikus
állása (foglalkozása): háztartás
lakóhelye: Áris-Kőrös
születéshelye: Áris-Kőrös
életkora: 23 (huszonhárom) éves.

12. sz. minta az A. U. 115. §-ához.
Ára 4 fillér.

S. T. SZ.

Krštenica Ferenc Mađara, prvog Aninog muža, koji je umro u pedeset i nekoj godini života, a koju je Imre Šrajer u Pešti koristio kao svoju.

za mog prijatelja Jošku Fišera, koji je bio rodom iz Sente. Saznao sam od gospođe Lang da stanuju u ulici Nepsinhaz na broju 45.

Odmah sam ih potražio. Taj prvi susret je protekao u velikoj radosti i velikom uzbuđenju. Joška je bio zaposlen kod jednog trgovca na veliko u ulici Jokai. Njima treba kočijaš, pa ako sam zainteresovan on će me – kaže – preporučiti.

Tako sam dospao u firmu Šandora Šebeka kao drugi kočijaš. To sam i ranije radio, ali bez ikakve naknade. Ovog puta sam dobio i prilično lepu platicu.

Zadatak nas kočijaša bio je da pod nadzorom prvog pomoćnika vlasnika raznosimo špecerajsku robu trgovačkim radnjama na malo, a tih radnjica u Pešti je bilo tušta i tma.

Ma koliko da su grmeli topovi i padale bombe, mi smo morali da vozimo robu jer u snabdevanju grada namirnicama nije smelo doći do zastoja. Nekad su nas žandarmi grdili što vozimo kola i u vreme kada zavijaju sirene koje najavljuju opasnost iz vazduha. Govorili smo:

– Zapovest je zapovest! Nema druge, moramo da vozimo!

Bilo je i slučajeva kada nas je vrsta posla koji smo obavljali štitila sama po sebi.

Jednom sam, tako, na raskrsnici velikog kružnog bulevara i Rakocijeve ulice naišao na raciju. Gomila prolaznika bila je sabijena na gomilu, a oko njih se formirao kordon policije i redara iz redova njilaške organizacije. Ispred mene su vozila još tri prevoznika. Kada je prvi stigao do raskrsnice, bez ikakvog zazora i straha viknuo je: – Hep! Na to su se policajci i njilaši u kordonu jednostavno razmakli i propustili ga i sa ove i sa one strane kruga. Tako je uradio i drugi i treći kočijaš. Stigavši do raskrsnice i ja sam viknuo: – Hep! I mene su propustili bez legitimisanja.

Sve vreme sam bio u velikom strahu. Bio sam spreman na najgore jer sam u nekoliko prethodnih dana, u blizini baš ove raskrsnice, video kako vešaju ljude na visokoj gvozdenoj ogradi Nacionalnog muzeja. Sa grudi jednog od tih nesrećnika visio je plakat na kome je pisalo:

„Hohštapler sa stranim dokumentima!“

I u mom džepu su se nalazila strana, lažna dokumenta! Srećom, nikada nisam prošao kroz ozbiljnu proveru identiteta.

Joška, njegova žena Jucika i ja živeli smo u velikoj slozi. Ono malo namirnica koje smo uspeli da nabavimo delili smo na ravne časti. Ostali smo bez bonova za hleb, ali je Jucika umela sama da ispeče hleb. Međutim, sve češće se dešavalo da ni brašno nismo mogli da nabavimo. Ni za naše konje nismo više imali dovoljno hrane.

Jednoga dana u radnji nas je dočekala vest da moramo da obnovimo važenje naših dozvola koje su nas oslobađale od vojne službe.

Potvrde smo mogli da dobijemo jedino u kancelariji strelastih krstova – njilaša, u ulici Šaš.

Ispred zgrade se tiskala gomila uniformisane braće. Obuzelo nas je nezaustavljivo osećanje straha ali nismo imali kud nego da uđemo u taj lavlji kavez. Uputili su nas na drugi sprat kod brata Micića koji nas je pozdravio gromkim njilaškim pozdravom. Upravo je diktirao daktilografkinji nekakvu listu imena. Objasnili smo mu da radimo u toj i toj firmi. Služićemo u vojsci ako treba – rekao je Joška Miciću – ali smo obavešteni da su pošteđeni vojne obaveze svi koji rade na snabdevanju grada prehrambenim namirnicama.

Micić je upitao daktilografkinju da li još ima mesta na listi za pošteđene. Odgovorila je da ima još dva mesta. Micić je potom izdiktirao naša imena, pa smo glatko dobili tražene potvrde. Jedna je glasila na ime Bobanj Jožef rodom

iz Sente, a druga na ime Mađar Ištvan rodom iz Kiškoroša. Preplavio nas je osećaj velikog olakšanja.

Jednoga dana, dok sam stajao pred radnjom čekajući da se kola natovare namirnicama, pored mene je celom širinom ulice prolazila velika kolona ljudi, civila sa žutom trakom na rukavu, pod pratnjom naoružanih nemačkih vojnika. Vidim, jedan mađarski policajac nosi zavežljaj starice, Jevrejke, koja se toliko već zamorila da je jedva uspevala da prebaci nogu pred nogu na neravnoj kaldrmi. Neka devojčica, možda njena unuka, držala ju je za ruku. Ganuo me je taj ljudski gest. Policajac je šarao očima na sve strane plašeći se da neko slučajno ne vidi šta on radi, jer bi to što pomaže jednoj Jevrejki lako moglo među njegovima pogrešno da se protumači. Od tog trenutka u meni se ugnjezdila potreba da u nekoj zgodnoj prilici tu dobrotu jednako vratim. Imao sam osećaj kao da je taj mađarski policajac dobrotom zadužio mene lično.

Usled nestašice stočne hrane naši konji su počeli da grizu svoje jasle. Požalili smo se gazdi i on je od nekog svog poznanika nabavio veću količinu kukuruza. No, trebalo je po taj kukuruz otići do predgrađa Šorokšar i pronaći kuću na čijem tavanu se zaista nalazila velika količina kukuruza. Stanovništvo je mahom, pred naletom Rusa, napustilo taj deo grada i najveći broj kuća je već bio napušten. Palo nam je na pamet da ćemo ovde morati da se vratimo još koji put. Naročito zato što je u okolini bilo još mnogo napuštenih skladišta sa kukuruzom. U mnogim dvorištima smo videli dosta kukuruzovine u kupovima. Drugo, u tome smo videli i jednu od mogućnosti bekstva i prelaska na stranu Crvene armije. Drugačije se iz utvrđenog grada nije moglo izaći.

Natovarili smo kukuruz na kola i vratili se u grad, ali smo se već narednog dana spremili za bekstvo. Gazdi smo rekli

da ćemo izaći u atar Šorokšara po kukuruzovinu.

Jutro je bilo maglovito, nije se video prst pred nosom. Izgledalo je da su se i Rusi primakli bliže nama, jer su žandarmi zatvorili prolaz koji je još pre neki dan bio slobodan. Jedan žandarmerijski oficir nas je upitao gde smo krenuli. Odgovorili smo da idemo u atar po kukuruzovinu za ishranu konja. Žandarm nam je opsovao gazdu, ali nas je pustio. I ne samo to: pokazao nam je put kojim još možemo da izađemo u atar. Dao nam je i malo rakije: – Da ogrejemo dušu – rekao je.

Stigli smo na ničiju zemlju između dve vojske, ali nije bilo načina da priđemo Rusima. Često se čula mitraljeska paljba. A magla je bila previše gusta, pa Rusi ne bi znali s kim imaju posla. Niti smo mi videli njihove položaje, niti su oni mogli da vide nas. Mi smo, naravno, spremili bele peškire u znak predaje, ali to u gustoj magli ne bi značilo ništa. A i da su nas dobro videli ne bi znali kakve su nam stvarne namere. Molio sam Jošku da ne idemo dalje. Bilo bi – rekao sam – glupo da posle svega stradamo ni za šta. Joška se odmah složio. Natovarili smo kola kukuruzovinom sa finim tankim listovima i pošli nazad. Žandarma koji nam je dao rakije zatekli smo na istom mestu. Do radnje smo stigli bez većih problema.

Konji su sada imali hrane za duži vremenski period.

Oko božića 1944. godine Nemci su napravili veliku svinjariju. Ubili su ruske pregovarače koji su se približili njihovim položajima na motorciklima. Nosili su pismenu poruku svog komandanta u kojoj je stajalo pod kojim uslovima je Crvena armija voljna da poštedi grad od krvavih borbi i nepotrebnog razaranja. Prvo su ih preciznim pogocima poskidali sa motora, a potom su ih ubili protivno međunarodnom vojnom pravu i ratnim običajima. Mi smo

to saznali znatno kasnije, tek kada je kolona Rusa ulazila u grad pored groblja Kerepeši. Rusi su preko razglasa objavili vest o pogibiji svojih pregovarača. Sa razglasa se čulo da će sada, kada su pregovarači ubijeni i pregovori onemogućeni bez poštode napadati i razoriti grad. I, zaista, nemilosrdna borba se vodila za svaku ulicu i za svaku kuću.

Nemci su, zapravo, držali Budimpeštu kao poslednji branik pred Berlinom.

U međuvremenu, krvavi teror njilaša u gradu je nastavljen. U jednom delu grada oko jevrejskih kuća podignut je visok zid od dasaka i formiran je svojevrsan geto. Niko nije imao pravo ni da uđe ni da izađe.

Joška je tada izveo bravurozan podvig. Mati mu je stanovala u kući koja je spadala u geto. Prevarivši njilašku stražu on je svojim teretim kolima mirno ušao kroz glavnu kapiju geta, natovarivši majčine stvari, nju poseo na prednje sedište i hladnokrvno isterao kola iz geta. Preselio je mater u ulicu Nepsin haz, u kuću gde je stanovao sa ženom Jucikom.

U gradu nije više bilo ni hleba ni vode. Ljudi su na ulicama čekali da nekog konja pogodi granata. Gladni ljudi bi ga isekli i razvukli. Za nekoliko minuta od konja ne bi ostalo ništa sem kopita i grive.

Nikada neću saznati od čega je Jucika svakog dana uspevala da skuva neko toplo jelo za sve nas. Dakle, nije više bilo hrane za nas, a ni za konje. Na ulicu se više nije moglo izaći. Bili su prekinuti električni vodovi, pokidane žice su se širile na sve strane.

Napustio sam svoju iznajmljenu sobu u ulici Marton, gazdarici sam pošteno platio svu zaostalu stanarinu i konačno sam se doselio kod Joške i Jucike. Najviše smo boravili u podrumu krijući se od vazдушnih napada zajedno sa susedima.

Rusi su ostvarili svoju pretnju da će se, zbog pogibije njihove pregovaračke grupe, boriti ognjem i mačem. Nebo se crnelo od bombardera. Raketirani su čak i ljudi koji su stajali u redu za vodu. Ceo grad je bio prepun leševa ovlaš prekrivenih nekom tankom hartijom. Na uglove papira je obično bio postavljan omanji kamen. Leševi su tako danima ležali, a da ih niko i ne pipne. Građani su, u žurbi, prosto okretali glave i prolazili kraj njih bez zastajkivanja. Tih dana se štedela i fizička i psihička energija.

Sa Joškom sam najčešće boravio u prizemlju pod kapijom naše kuće, jer smo svakog trenutka očekivali Ruse. Njihovi topovi su već bili ukopani pred zidom groblja Kerepeši. Njilaši su im uzvraćali paljbu sa položaja kod Nacionalnog teatra. Ishod ovog dvoboja nije bio sporan. Bilo je samo pitanje vremena kada će Sovjetska armija nadjačati.

Jednog dana smo se nas nekolicina sastali pod kapijom Joškine zgrade, raspravljajući o tome šta nam je činiti. Prišla su nam i dva uniformisana mađarska policajca. Setio sam se njihovog kolege koji je nosio zavežljaj one bespomoćne stare Jevrejke, pa sam odlučio da im se revanširam za dobrotu njihovog kolege. Joška i ja smo počeli da ih nagovaramo da skinu uniforme.

– Nema više nikakvog smisla da vas njilaši bace u uličnu borbu. Nikakvo zlo vam se neće desiti ako nas poslušate!

Odmah su prihvatili naš savet. Bilo bi svašta da su to bila dva okorela fašista. Ovako, bili smo srećni i oni i mi. Pomislio sam – zaslužili su našu pažnju!

Od kućepazitelja smo nabavili dva civilna odela. Kasnije smo saznali da su živi i zdravi dočekali oslobođenje, odnosno okupaciju Pešte od strane Sovjetske armije. Sve je, naravno, zavisilo od toga ko je i kako gledao na taj događaj.

Boravili smo pod kapijom i u trenutku kada nam se

razređena kolona vojnika u čudnim uniformama lagano primicala, sve dok neko nije radosno viknuo:

– To su Rusi!

Taj čovek je odmah otrčao do podruma da obavesti one koji su se sve vreme tamo skrivali. Na vest o dolasku Rusa stanovnici Pešte su reagovali različito. Naš kućepazitelj je, brže bolje, zaključao vrata ulazne kapije, ali je na naše insistiranje ponovo otključao. Upozorili smo prisutne građane da bi moglo da nastane veliko zlo ako bi Rusi, na primer, silom morali da razvaljuju ta vrata. Lako bi neko mogao da strada.

– Ne treba da se plašite, govoriću sa Rusima u ime svih.

Prvo što sam uradio je da od kućepazitelja zatražim beli čaršav.

Kroz otvorenu kapiju u kuću su, pucajući u vazduh iz puškomitraljeza, ušla tri ruska vojnika. Na leđima jednog kozaka – dvometraša bio je prebačen karabin, a u ruci je držao ogroman pištolj kojim je divlje mahao uz urnebesnu viku.

Nastojao sam da ga nadvičem. Držeći čvrsto beli čaršav u rukama ponavljao sam molbu da ne pucaju:

– Prijatelj, ne streljaj! Prijatelj, ne streljaj!

Na to su zaista prestali da pucaju. Ogromni kozak je uperivši pištolj u moje grudi, upitao:

– Ko si ti?

– Ja oficir, Jugosloven! Beograd!

Zagrlio me je svojim ogromnim ručerdama.

– German njet? Vojnik njet?

– Njet!

Svi ukućani koji su se tu zatekli ponavljali su za mnom iste reči. Spasli su se i policajci koji su se u međuvremenu preobukli u civilna odela.

U susednim ulazima nije bilo nikog da dočeka Ruse i tamo je situacija bila sasvim drugačija, pogotovo kada su žene u pitanju. Na sve strane čula se cika i vriska silovanih žena.

Ruskim oficirima sam rekao da sam artiljerac, pa su počeli da me vuku za sobom i propituju o situaciji u gradu, o razmeštaju nemačkih topova, o protivtenkovskoj odbrani i raznim drugim stvarima. Vozili su me kolima po oslobođenom delu grada da im pokažem koja mesta bi u njihovom proboju mogla da budu naročito opasna. Rekao sam im sve što sam znao. Bio sam prilično upućen u način na koji su Peštanci branili istočni deo grada s obzirom na to da sam tim delom svakodnevno prolazio zbog posla koji sam obavljao.

Naredno jutro kao da sam se probudio na nekoj drugoj planeti.

Video sam da Rusi povlače svoje topove od trga Teleki prema centru grada. U tome su im pomagali i neki prolaznici koje su Rusi pokupili na licu mesta. Strahovao sam da je to možda prebrzo, da se ne desi efekat fronta-harmonike, što je u tadašnjem žargonu značilo da se front pomera napred-nazad.

Rusima sam i dalje služio kao obaveštajac. Međutim, odlučio sam da i njima umaknem, da ostavim za sobom ceo taj rat i da se dokopam kuće.

U peštanskoj kući u kojoj sam stanovao deo dvorišne zgrade već je bio urušen. Odatle se preko ograde moglo preći u dvorište susedne zgrade, a tamo su neke zgrade bile sasvim srušene. Učinilo mi se da bi to bio dobar pravac u slučaju mog povlačenja iz ovog dela grada.

Moja uloga u dočeku Rusa doprinela je tome da znatno poraste moj ugled u očima stanara zgrade u kojoj sam

stanovao. Naročito kada su saznali da sam bivši oficir jugoslovenske vojske. Oproštaj od svih njih, kao i od Jucike i Joške, bio je dirljiv.

Bilo je već kasno popodne kada sam krenuo prema Kebanji.

Ubrzo me je uhvatio zimski sumrak, ali sam ja hteo već tog dana da odmaknem što dalje od Pešte.

Nisam bio jedini. Na drumu se formirala kolona izbeglica koja je rasla iz časa u čas. Priključio mi se jedan mladić koji je takođe išao prema Kebanji. Roditelji su mu tamo imali veliku vilu. Čak su u podrumu imali izgrađeno sklonište za slučaj vazdušnog napada. Predložio mi je da kod njih prespavam, što sam prihvatio oberučke. Roditelji su se veoma obradovali sinu. Ubrzo po dolasku njegova mati nas je poslužila toplim mekikama.

Posle noći provedene u podrumu, u ranu jutro, po dubokom snegu i velikom mrazu, pošao sam betonskim putem dalje na jug. Kako je dan odmicao kolona izbeglica je bivala sve veća. Neko je vukao svoje stvari kolicima, neko saonicama. Odjednom se pred nama isprečio jedan ruski izviđač.

– Stoj! Na rabotu!

Svakog je ponaosob ispitaio kuda će i zašto. Svašta sam mu ispričao i često pominjao Beograd i Jugoslaviju. Mene je izuzeo, a od ostatka grupe izbeglica formirao je radnu četvu i uputio ih desno prema nekom gradilištu. Meni je pokazao put nazad prema Pešti, tvrdeći da je put prema jugu zakrčen.

Naravno, nisam ga poslušao. Sišao sam sa betonskog drumu i zaobilaznim putevima nastavio da se krećem prema jugu. Hodajući puteljcima kroz njive opet sam

izašao na betonski put. Na jednoj tabli je pisalo: „Pozor, mine!“ To znači da sam, ne znajući, verovatno prošao kroz minsko polje.

Ponovo sam se udaljio od betonskog drumca. Hodao sam celu noć preko nekih džombi i kroz šikaru, a ujutro sam pokucao na vrata jedne reformatorske parohije. Sveštenik koji je otvorio vrata bio je veoma ljubazan. Poslužio me je doručkom i pokazao mi put kojim treba da idem ako hoću da izbegnem glavnu saobraćajnicu. Bio je to vinogradarski kraj u okolini Kečkemeta. Hodao sam bez prestanka sve dok se nije smračilo.

Izabrao sam nasumice jedan od niza salaša i zamolio za prenoćište. I tako danima, od salaša do salaša. Desilo se da sam na jednom od tih salaša izgubio čizme. Neka noćna patrola Rusa je iznenada upala na salaš. Naredili su mi da skinem čizme, a ponudili su mi već iznošene bakandže, koje sam odmah morao da vežem žicom. Međutim, njive i ritove sam i sa takvom obućom lako prelazio jer je sve bilo zalađeno. Ta zima, 1944. na 1945., bila je naročito hladna.

Do Subotice sam pešačio sedam dana. Ovde sam se već osećao kao kod kuće. Još uvek nije saobraćao voz do Stare Moravice, tako da sam i taj deo puta morao da pređem peške. Koračao sam duž železničkih šina sve do atara moga sela. Od silnog umora tu me je uhvatio bolan grč u kolenima. Nekako sam se doteturao do salaša na mom imanju, a u selo su me dovezli kolima tek sutradan.

Svojoj kući sam stigao krajem februara 1945. godine.

Od mojih voljenih nikog nisam zatekao, sve ih je pomeo ratni vihor i niko se od njih nije vratio. Uzalud sam iščekivao

Imreov i Verin sin Djurika, fotografija
iz 1937. godine.

Verona i Imre, fotografija sa
venčanja, 27. marta 1932..

Imreov sin Djurika, fotografija snimljena
pred rat, verovatno 1940. godine.

Verona i Imre, fotografija sa venčanja 1932. godine.

ženu Veru, sina Djuriku i ostale članove šire porodice. Vremenom sam morao da se pomirim sa činjenicom da ih nikada više neću videti. Živeće oni večno u mom sećanju.

Nisam mogao da promenim prošlost, pa sam počeo da sređujem svoj opustošeni dom. U tome mi je zdušno pomagala moja potonja životna saputnica Rozalija Ađaš. Posle deportacije moje porodice avgusta 1944. godine, moja kuća je služila za smeštaj vojske. Danonoćno smo radili da očistimo kuću od prljavštine i slame koja se vukla po sobama. Prikupili smo nešto od nameštaja koji je bio raznet po selu. Deo nameštaja su okupatorski vojnici teretnim vagonima preneli svojim kućama. Drugi deo se nalazio u jednom velikom opštinskom skladištu, zajedno sa nameštajem drugih jevrejskih porodica. Razvalio sam sekirom vrata od tog skladišta i uzeo ono što mi pripada. Što se ostatka nameštaja tiče, Rozalija je tačno znala ko je šta u selu uzeo, verujući da se od Jevreja niko više neće vratiti. Kada su videli da sam stigao mnogi seljani su i sami dolazili da mi vrate to što su tokom rata uzeli. Rozalijin otac je u kuhinji sazidao furunu da možemo da kuvamo. Za vreme okupacije sve je bilo razvučeno. Nestao je čak i šporet.

Za relativno kratko vreme stvorili smo novi dom. Sve vreme dok je trajala obnova spavao sam kod starog, vernog prijatelja moje porodice, dobroćudnog i uvek nasmejanog seoskog apotekara čika Ivana Modričina. Njegove dve kćeri su me i hranile. Ostajem njihov veliki dužnik.

Tokom večeri i noći koje su nastupile još se čulo sporadično gruvanje topova u daljini. Znajući da u zemlji još ima krajeva i mesta u kojima se fašisti očajnički drže nisam mogao mirno da sedim u svom domu. Osećao sam da u toj poslednjoj bitci treba i sam da učestvujem. Taj osećaj

je u meni rastao svakim novim danom. Cela moja porodica je stradala. Neka sa mnom bude šta biti mora!

Dobrovoljno sam se javio u subotičku vojnu komandu. Rekao sam im da želim da učestvujem u gonjenju neprijatelja. Rasporedili su me u artiljerijsku brigadu III armije u svojstvu artiljerijskog izviđača.

Moju jedinicu sam stigao u Našicama. Velike bitke na Batini i kod Bolmana već su prošle.

Nemci su, poput vandala, do Našica uništili sve na šta su naišli. U očajničkom besu digli su u vazduh svaki most, svaku željezničku skretnicu. Na jednu čvrstu, specijalno uređenu lokomotivu prikačili su ogromnu čeličnu kuku koja je u hodu isekla sve drvene pragove među šinama. Cilj je, očigledno, bio da se onemogući našim trupama da ih gone. Žurili su se da se predaju Englezima, radije nego prezrenim i opasnim partizanima. Iste prizore sam zaticao na putu do Koprivnice, Virovitice i dalje, duž cele rute kraj reke Drave. Nemci su toliko brzo odstupali, u nastojanju da se otkače od nas, da smo ih jedva sledili. Stanovništvo na koje smo nailazili različito nas je doživljavalo. Jedni su se radovali našem dolasku i nudili nas hranom i pićem, a drugi su nas gledali sa strahom u očima.

Kao zaštitnicu u odstupanju Nemci su koristili svoje izviđače, a sa naše strane, izviđači su išli ispred svih. Usled toga često je dolazilo do bliskog susreta suparničkih izviđača.

Jednom prilikom smo postavili naš izviđački punkt na jednom brdu kraj Koprivnice. Izviđali smo pomoću durbina ne misleći na to da bi sočivo durbina u koje je uprlo sunce moglo Nemcima da posluži kao odlična meta. Usledila je protivnička vatra iz minobacača. No, imali smo sreće. Nisu dobro ciljali, sve su granate pale iza naših položaja

udarajući u zemlju s druge strane brda. Neprijatelj je, potom, brzo odstupio.

Na jednom salašu kraj Varaždina gazdu smo zatekli u krevetu. Navodno, bio je bolestan. S njim u sobi je bila i njegova žena i dve kćeri.

Na pitanje gde su Nemci odgovorili su da ih danima već nisu videli i da danima već nisu zapazili nikakve pokrete njihovih trupa.

Bolest domaćina bila mi je sumnjiva kao i njegova priča o nemačkom povlačenju. Na tavanu pod slamaricom našli smo napunjeni revolver nemačke proizvodnje. Gazda ga je verovatno sakrio prethodne večeri. Tako sam iznenada stekao priliku da upotpunim svoje naoružanje. Revolver sam, dakle, prisvojio.

Ne pominjući revolver, koji su domaćini sakrili i koji sam ja uzeo, pozdravili smo se od domaćina i pošli preko nekog poljančeta dalje u pravcu zapada. Pred nama se prostirala gusta šuma.

Moj prateći izvidnik me je iznenada šapatom zaustavio:
– Pazite, družo poručniče, eno Nemaca u bunkeru!

Zgrabio sam svoj dvogled i od velikog uzbuđenja jedva primetio bunker, sasvim blizu, na nekih sto koraka od našeg položaja. Neko nas je takođe dvogledom iz tog bunkere posmatrao. No, njihov mitraljez je ostao nem. Naše ljudstvo je bilo na čistini. Da su zapucali, niko ne bi preživeo. Nemač za mitraljezom nije želeo da puca. Možda je iza nas video neku veću jedinicu vojske, pa je odlučio da je pametnije da se što pre neopaženo povuče u šumu. Spakovao je svoj mitraljez i krenuo u dubinu šume. Nismo više mogli da ga pratimo ni sa dvogledom. I mi smo se povukli u šumu. Kasnije smo pretražili ceo teren, ali nismo naišli ni na kakav trag. Kao da Nemaca tu nije ni bilo.

Krenuli smo dalje. Blizu granice sa Austrijom ugledali smo visoku ogradu od bodljikave žice, a iza ograde gomilu vojnika-zarobljenika u uniformama mađarskih honveda. Jedan vojnik iz te gomile posmatrao me je čežnjivim pogledom. Nisam odmah shvatio da je to neko koga poznajem. Sedeo sam na nekom zaprežnom vozilu i doručkovao. Na mojim kolenima je bio postavljen salvet sa nešto hleba i slanine. Konačno sam u tom neprijateljskom vojniku prepoznao mog zemljaka. Imao sam toliko vremena da mu doviknem:

- Jesi to ti, Major?
- Ja sam!
- Napisaću tvojoj majci da si živ!

Brzo sam smotao salvet sa ostatkom hleba i slanine i prebacio mu preko ograde. Dva-tri dana nakon toga, napisao sam obećano pismo njegovoj staroj majci udovici, a on se zaista, vrlo brzo, vratio kući živ.

Prešavši austrijsku granicu smestili smo se u omanjem gradiću Gros Sent Florijan. Tu sam se već prvog dana upoznao sa tamošnjim lekarom dr Franc Miterogom. Od tada sam bio svakodnevni gost u njegovoj kući. Vreme mi je proticalo u opuštenoj i prijatnoj atmosferi. Nemci su već potpisali безусловnu kapitulaciju tako da je Drugom svetskom ratu praktično došao kraj.

Za komandanta ovog gradića naši su postavili artiljerijskog oficira Kosija. Pošto je on voleo da pije većinu svojih dužnosti i obaveza je preneo na mene kao njegovog zamenika. Najvažniji moj posao je bio da organizujem stražu po okolnim planinama. Takođe, organizovao sam popisivanje muškaraca starosti između 16 i 60 godina, vodio zaplenu svih vrsta oružja i bio još zadužen za mnoge druge stvari.

Jednoga dana javila mi se jedna naša patrola sa većću da su u planinama uhvatili nemačkog vojnika koji nije mogao propisno da se legitimiše. Ubrzo se taj vojnik našao u mojoj kancelariji. Rekao sam našem stražaru da izađe iz sobe i postaviio nemačkom vojniku uobičajena pitanja. Ispričao mi je ceo svoj ratni put; da ima ženu i ćerku koju nikada nije video. Jedva čeka, kaže, da je upozna, a to bi se već i dogodilo da ga naša straža nije zaustavila. Pokazao mi je svoju vojnu knjižicu iz koje sam mogao da vidim da nikada nije ratovao na tlu Jugoslavije. Sve me je to podsetilo na moj povratak iz Pešte u Staru Moravicu. Uveo sam ga u našu evidenciju kao da se dobrovoljno prijavio, udario pečat na papire koje sam mu pripremio i otpustio ga. Imao sam osećaj da sam se time odužio onom nemačkom izviđaču mitraljesku kraj Varaždina, koji nije hteo da puca u moju izviđačku grupu iako nas je, kao laku metu, već imao na nišanu.

Život za život!

Politička situacija se tako razvijala da nismo dugo ostali u Austriji. Već osvojenu teritoriju morali smo da predamo Englezima. To mi je dosta teško palo jer je to značilo da neću moći da ostvarim svoj lični cilj. Naime, u međuvremenu sam saznao da se opštinski beležnik iz Stare Moravice, koga je za vreme rata na to mesto postavila fašistička, okupatorska vlast, nalazi u susednom gradiću, St. Gothardu. Maštao sam o tome da ga nekako kaznim za zlo koje je naneo mojoj nezaštićenju porodici za sve vreme rata i, naročito, u vreme deportacije jevrejskih porodica, najpre u nekoliko prihvatnih centara, da bi na kraju svi završili u Aušvicu. Možda bih mogao, razmišljao sam, da ga izvedem pred sud. Moja poseta bi ga sigurno užasnula. Ako ništa drugo, i to bi mi nešto značilo.

No, poslednja zapovest se morala izvršiti. Na moje veliko iznenađenje celu moju artiljerijsku brigadu digli su na vagone i vozili nas sve do Vršca, i to bez ikakve prepreke na tom putu. Treba odati priznanje inženjerskim jedinicama koje su za relativno kratko vreme dovele u red željezničku prugu u dužini od više stotina kilometra. Izradili su sasvim nove pragove, popravili šine i uredili celu prugu.

U Vršcu je tekao redovan vojnički život uz stalne vežbe. Jedva sam čekao naredbu o demobilizaciji koja je stigla 15. oktobra 1945. godine. Posle svih ratnih nedaća i pustolovina, konačno sam mogao da pođem kući.

III deo

Feljtoni u listu „Politika“

„Politika“, nedelja, 6. maj 1973.
Izvod iz feljtona „Aprilski rat“, 34. nastavak
Autor: Milorad Janković

Bitka na Stracinu

Selo Stracin sastoji se od mnogobrojnih mahala rasutih po brdima, u širini od nekih pet kilometara. Ispod tih visova bili su stracinski položaji, koje su Nemci morali da probiju da bi nastavili prema Kumanovu i, dalje, prema najvažnijem cilju – Skoplju...

„Oko 10 časova, na vidiku se pojavila prethodnica nemačke Devete oklopne divizije – kaže Vlastimir Katanić, u to vreme major, komandant protivoklopnog diviziona. Napred je išlo dvadeset tenkova s platnenim oznakama u boji, kako bi ih razlikovali njihovi avioni, a nešto malo iza njih, kretala se glavnica oklopne divizije. Bio je to

impozantan i zastrašujući prizor, kakav ranije nisam mogao ni zamisliti, iako sam dosta čitao o nemačkim tenkovskim napadima...“

Te jednostavne reči reljefno prikazuju sliku pred kojom bi svičije srce moralo zadrhtati. Ali srca naših vojnika nisu zadrhtala i oni će se uhvatiti u koštac sa čeličnim nemanima.

„Naredio sam komandirima protivtenkovskih baterija da ne otvaraju vatru dok ne dobiju znak preko telefona... Još dok su se nemački tenkovi približavali, od bombe bačene iz „štuke“, ranjen je poručnik Mitić, komandir Desete baterije. Odredio sam da ga zameni poručnik Josip Špreht, folksdojčer. Poučen iskustvom sa Hermanom, odredio sam mu osmatračnicu kraj moje. Ali, ovaj izdajnik i petokolonaš, prekinuo je vezu. Poslao sam jednog kaplara da je uspostavi i lično sam preuzeo komandu nad tom baterijom...“

Vlastimir Katanić nije imao vremena da se bavi Šprehtom...

„Nemački tenkovi su se približili na oko kilometar od naših položaja. Sada je bio trenutak, pa sam naredio da baterije otvore vatru. Naši pešaci tukli su ih iz mitraljeza, nastojeći da preciznim pogodcima pobiju posadu kroz otvore. Sa svoje osmatračnice sam video kako oko pet-šest kilometara iza svojih tenkova Nemci postavljaju svoju artiljeriju. Dakle, ipak nisu mogli bez podrške topova! Mi smo otvarali uragansku vatru na tenkove, koji su se zadržali u mestu ili počeli povlačiti natrag. Pešaci su se ohrabрили... A onda su se prolomile eksplozije. Uz zvižduke, počele su doletati granate. Sudeći po dejstvu zrna, mogle su biti kalibra sto do stodvadeset milimetara. Zemlja je purnjala, kamenje letelo. Video sam jednog pešadijskog potporučnika kako pada na četiri-pet metara od moje osmatračnice...“

Ako nije bilo tenkova, onda je, bar, bilo topova težih kalibara da uzvrate Nemcima. Ali, trebalo je da oni tek dođu negde iz duboke pozadine! Zaista, deset dana „nije bilo dovoljno“ da se dovedu do granice.

„Oko podne Nemci su počeli da nadiru ka selu Stracinu – kaže Vlastimir Katanić. – Naša pešadija je prosto smrvljena ili pregažena tenkovima, koje naša protivokopna oruđa nisu mogla večno zaustavljati. Ugledali smo tenkove kako izbijaju na suprotnoj ivici sela, i valjalo je što pre zaustaviti prodor. Posmatrao sam sa osmatračnice kako topovi mog divizionu tuku ... napred su bila tri tenka. Hoće li ih zadržati? Odjednom, pun i efikasan pogodak u čelo prednjeg tenka! Posle smo saznali da je u njemu poginuo general, pomoćnik komandanta nemačke Devete oklopne divizije. Naša granata je generala prosto prepolovila...“

Okrećući topovske cevi, nemački tenkovi su nastojali da unište 11. bateriju, koja ih je zadržavala, pod komandom potporučnika Aleksića.

„Tenkovi su počeli da gore, zahvaćeni plamenom, neki Nemci su počeli da iskaču. Posebno se u toj borbi istakao rezervni potporučnik Sava Kitaljević, komandir voda ove baterije. Ispred ulaza u selo Stracin nalazio se i dr Mirko Stojaković.

Dok su njihovi tenkovi nadirali, Nemci su na okolne bregove počeli da postavljaju mitraljeze da bi nas likvidirali bočnom vatrom. Čeon nemački tenk koji se nalazio prema nama, na drumu kod mostića, dobio je pun pogodak! Granata mu je otkinula stražnji, prenosni točak i uzgred ga zapalila. Iz tenka su počeli da iskaču Nemci u crnim

uniformama njihovih tenkista i da se bacaju u jarak kraj drumu. Posle toga, pogođena su još dva tenka...“

Ispalo je da se na ovakvom, brdovitom, zemljištu, samo s tenkovima ne može mnogo učiniti. To su nacisti brzo iskusili, to samo nisu znale naše „vojskovođe“.

„Kad smo sprečili proboj njihovih tenkova, Nemci su, posle izvesnog vremena, počeli da dovlače iz pozadine motociklističke jedinice. Dakle, njihova pešadija morala je da im krči put. Dok su nas njihovi pešaci tukli iz automatskog oružja, na nas se, iz njihove pozadine, obušila vatra iz njihovih topova u tenkovima zemaljske artiljerije – kaže Vlastimir Katanić. – Kada je neprijatelj prišao devetoj i jedanaestoj bateriji mog divizionu, one su otvorile vatru...“

Okršaj na Stracinu nastavljao se nesmanjenom žestinom i Nemci su morali da dovlače pojačanje.

„U toj borbi iz neposredne blizine, naročito se istakao svojim topovima potporučnik S. Viduljević“, kaže profesor Katanić.

Nezavisno od artiljeraca, veoma hrabro i požrtvovano borili su se vojnici i starešine 46. dopunskog i 96. pešadijskog puka. Probiti se kroz stracinske položaje, za nacistu je postalo prava opsesija, ali im to nije pošlo za rukom šestog aprila, iako su ga, u poređenju s njihovim snagama, branile smešno male snage.

„Nemci su počeli da dovlače sve više pešadije iz svojih motorizovanih delova – nastavlja Vlastimir Katanić. – U međuvremenu su nas ponovo napale „štuke“. Opet zavijanje njihovih sirena, urlanje motora, grmljavina bombi... a nama se činilo da je rat davno, davno počeo, jer se vazdušni napadi više nisu mogli izbrojati. Oko šest uveče na nebu je zavladao zatišje, ali su na zemlji Nemci i dalje navaljivali

na naše desno krilo. Njihov cilj bio je, očigledno, da nas opkole i unište na samom položaju. Pošto nam niko nije izdavao naredbu za povlačenje, nama nije preostalo ništa drugo sem da se držimo odsudne odbrane...“

Tog istog dana, nemačka 2. oklopna divizija, koja je napadala na strumičkom pravcu (još od posle ponoći između petog i šestog aprila) uspela je da oko jedanaest časova zauzme Strumicu. Prvi koji su pružili otpor i ovde bili su graničari. „Štuke“ su ovde neumorno napadale. U žestokoj bitci s nemačkim snagama kod Novog Sela, blizu Strumice, gde se borio Strumički odred, protivtenkovski topovi uništili su četrnaest tenkova.

Uprkos kapitulantima na komandnim položajima

Ujutro rano šestog aprila, bombarderi 64. grupe 3. bombarderskog puka na aerodromima Stubol kod Prištine i Obilićevo, bili su spremni za polazak. Motori dvomotornih „dornijea 17“ bili su upaljeni. Njih 30 na broju, srebrnih, vitkih metalnih ptica rađenih u našim fabrikama po nemačkoj licenci.

Komandant ove grupe na Kosovu, major Branko Fanedl iz Siska, gledao je na svoj pilotski časovnik. U šest časova polazak. Piloti i posade već su znali za tragediju njihove grupe na aerodromu Petrovac kod Skoplja, koju je skrivio komandant njihovog puka, izdajnik i petokolonaš Zdenko Gorjup.

Samo tri bombardera koje Nemci nisu uspjeli da unište preletelo je tog jutra s Petrovca na rezervni aerodrom Uroševac, pod komandom kapetana druge klase Mihaila Đonaića; trebalo je da se pridruže grupi majora Fanedla.

Ta grupa je bila jedna Jugoslavija u malom, i ona će na čelu sa svojim junačkim komandantom zadati teške udarce neprijatelju. Uostalom, kao i u većini letачkih jedinica, zastava jugoslovenskog jedinstva visoko je držana, uprkos nekolicini kapitulanta i izdajnika na komandnim položajima...

Trideset vitkih bombardera, koje predvodi njihov neustrašivi komandant, juri kroz plavičasti etar. U visini Uroševca pridružuju im se ona tri preostala „dornijea“. Kao

vihor u brišućem letu, bez lovačke pratnje, ukazale su se ponosne ptice nad stracinskim položajima. Naši vojnici su verovali da su to nemački bombarderi. Ta zar su i mogli pomisliti da i mi „nešto tako“ imamo! Od grmljavine motora nije se moglo čuti oduševljeno klicanje nacista. Bili su uvereni da su to njihovi avioni! Eto, i Nemcima se svetilo to zamešateljstvo s tipovima!

Dok su vodili teške borbe s prednjim tenkovima, naši vojnici nisu znali šta se događa iza nemačkih leđa. Nacistička kolona, sastavljena od tenkova i oklopnih vozila, otegla se od Ćustendila do Krive Palanke. Odjednom se na njih sručio uragan! Buknuli su plamenovi, neka vozila odletela su visoko u vazduh. Još jedan i još jedan krug... Na jugoslovenske avione nije ispaljen nijedan jedini protivavionski metak!

„Politika“, ponedjeljak, 7. maj 1973.

Izvod iz feljtona „Aprilski rat“, 35. nastavak

Autor: Milorad Janković

Sabotaža komandanta puka

... Najjaču nemačku udarnu snagu činila je, u stvari, Prva oklopna grupa (armija) sastavljena od dve oklopne (preko 1000 tenkova), jedne motorizovane (više hiljada oklopnih i drugih vozila), jedne pešadijske i jedne brdske divizije. Koncentrisana severozapadno od Sofije, trebalo je da ona nadire ka Nišu, ali tek onda kad snage Druge udarne grupe (a to je bio 40. motorizovani korpus, na čijem čelu se nalazila 9. oklopna divizija, u čijem sastavu je bilo 600 tenkova i pet hiljada oklopnih i drugih vozila) prodru do Skoplja i, u sadejstvu sa Prvom udarnom grupom, do Velesa

...

Vrhovna komanda je izvršila naopak raspored Pete samostalne armije kojom je trebalo „neposredno“ da rukovodi. Duž granice s Bugarskom, na velikom prostoru između Kalne i Negotina postavili su Kalnski odred, Timočku i Krajinsku diviziju, a prema Prvoj oklopnoj grupi, jugoistočno od Pirota, samo Topličku diviziju. (Pravac prema Skoplju, Jugoslovenska vojska je branila sa jednom nepopunjenom divizijom sa slabim naoružanjem, jačine tri pešadijska i jednog artiljerijskog puka, prim. priređivača.)

Bili su to dramatični dani ispunjeni sramotom i herojstvom.

„Politika“, sreda, 9. maj 1973.

Izvod iz feljtona „Aprilski rat“, 37. nastavak

Autor: Milorad Janković

Licem u lice s komandantom oklopne divizije

„Sve je bilo ućutkano, povuklo se što je uspelo da se probije ili zarobljeno ono što nije moglo“ – tako jednostavnim rečima, događaje posle stracinske bitke opisuje Vlastimir Katanić, profesor u penziji. Katanića su, zajedno sa ostacima njegovog uništenog protivoklopnog divizionu, Nemci orkužili, zarobili i povelu ka Sofiji.

Nemci su bili užasnuti i ogorčeni zbog velikih gubitaka i sagorelih leševa posada njihovih tenkova. Katanić o tome kaže:

„Lično me je pozvao komandant nemačke Devete oklopne divizije. Pratio ga je, kao tumač, folksdojčer Josip Špreht, bivši rezervni oficir mog divizionu, ona izdajica koja nam je presekla vezu i u početku napada prebegla Nemcima. Stao sam mirno, pozdravio generala, zatim se okrenuo i odao počast poginulim nemačkim vojnicima. Očekivao sam da će komandant nemačke oklopne divizije pohvaliti besprimernu hrabrost naših vojnika. On je ćutao i bio smrknut. Ali kad sam mu rekao da imamo ranjene vojnike i da se za njih sada moraju brinuti nemački lekari i bolničari, i da im se pomoć mora ukazati odmah jer mnogi

teško krvare, on je planuo, počeo da viče da ga se to ne tiče, i najzad mu je izletelo:

– Serbiše švajneraj! (srpska svinjarija!)

Bio sam zaprepašćen i najmanje sam to očekivao od jednog nemačkog visokog oficira. Znao sam iz istorije da su oni u prvom svetskom ratu odavali puno priznanje našoj hrabrosti. Ali ovo su bili nacisti, ljudi zadojeni fašističkom ideologijom koja je sve nas Slovene proglašavala za neprijatelje koje treba nemilosrdno istrebiti.

– Mi smo vršili svoju dužnost prema otadžbini, gospodine generale – rekao sam uvređeno. – Verujte, meni je žao što nismo mogli da uništimo više vaših tenkova.

Na te reči kao da se malo trgao i podsetio da je sramota ono što je rekao. Nastojao je da izgladi svoju uvredu:

– Vi ste izazvali rat i napali Nemce! – rekao je ne trepnuvši. Podsetio sam ga da su oni napadači i upitao ga šta traže u našoj zemlji. Usput sam ga podsetio i na to da je naša dužnost bila da branimo zemlju.

Posle toga on je još nešto ljutito promrljao, što nisam razumeo, ali celo njegovo ponašanje je govorilo da je jako neraspoložen zbog njihovih gubitaka.

Junak izveden na streljanje

„Uzgred, hteo bih da pomenem rezervnog artiljerijskog poručnika Živana Misojčića, koji je sa mnoom zarobljen... Taj skromni čovek, u građanstvu mašinski tehničar, preuzeo je dužnost ađutanta kad je pobegao izdajica Herman Leo.

Često je jurio od baterije do baterije za vreme žestokih borbi i nastojao da veza besprekorno radi. Taj hrabri čovek i rodoljub, dobar drug svih naših vojnika, umro je u Beogradu pre tri godine...“

Izdajica Špreht se nije zadovoljio samo izdajom nego je želeo i da se sveti...

Među oficire koji su se posebno istakli u bitci na Stracinu, profesor Katanić ubraja Savu Kitaljevića, rezervnog potporučnika iz Crne Gore, rezervnog poručnika Imre Šrajera iz okoline Subotice (prilikom odvođenja u Nemačku, Šrajera je probio pod vagona i pobegao) i Svetislava Vidaljevića, rezervnog potporučnika iz Požarevca, sada sa službom u Vršcu.

Vidaljević je jedan nemački napad odbio kartečom (karteč je preteča šrapnela, koristio se u borbi protiv žive sile, prim. priređivača) i tada je poginulo dosta Nemaca. Besni zbog toga, posle zauzimanja Stracina, nacisti su tražili vinovnika tog događaja.

(38. nastavak)

...

„Izdao ga je inž. Josip Špreht. Nemački vojnici su uhvatili Vidaljevića i povelili ga na streljanje. Molio sam Šprehta da bude čovek, da kaže da se prevario. On je ćutao, zatim je rekao „dobro“ i uputio se prema nemačkim oficirima. Vidaljevića su vratili iz jaruge. Kasnije je taj folksdojčer, Špreht, rodom iz Gudurice kod Bele Crkve, postao nemački oficir. Poginuo je u borbi s partizanima u Bosni, 1943. godine.“

Dakle, dok je Imre Šrajera, Mađar, shvatio da je Jugoslavija njegova otadžbina i da je treba braniti do poslednje kapi krvi, različiti Šprehtovi i Hermani su svuda i u svakoj prilici nastojali da joj zabodu nož u leđa.

„Politika“, petak, 22. jun 1973., 15 strana.

Izvod iz feljtona „Svedoci aprilskog rata pričaju“,

4. nastavak

15

ПОЛИТИКА, петак, 22. јун 1973.

Сведоци априлског рата причају

Срушио мостове на Радки

Није добио писмено наређење! — Срамна капитулација врхова. — Изненадно издајство. — Где је храбри поручник из Суботице Имре Шрајер!

У наставку фелјтона „Априлски рат“ од 8. јуна последња се пише: А рано, у зору 11. априла указа- гођен поднаредник Крум Димитров, топа на одстојање 20—30 метара е су се немачке оклопне јединице! вође 4. одељења родом из села Тада је поручник Имре Шрајер рат“ од 8. јуна последња се пише: Ишли су у групама од по три во- Вистар у околини Босињграда. Та- и командовао „пани“! Теш је теш- не због тога иле изабрала класура зела, на одстојању 300—500 мета- да је убијен и лепо коњ „Алча“, погођен да с преврли

ио мостове на Радки

то наређење! — Срамна капитулација врхова. — Изнен
Где је храбри поручник из Суботице Имре Шрајер?

А рано, у зору 11. априла указа- гођен поднаредник Крум Димитров, топа на одстојање 20—30 метара е су се немачке оклопне јединице! вође 4. одељења родом из села Тада је поручник Им Шрајер рат“ од 8. јуна последња се пише: Ишли су у групама од по три во- Вистар у околини Босињграда. Та- и командовао „пани“! Теш је теш- не због тога иле изабрала класура зела, на одстојању 300—500 мета- да је убијен и лепо коњ „Алча“, погођен да с преврли

Bio sam u vodu poručnika Imre Šrajera

Kao rezervni podnarednik pozvan sam na vežbu oktobra 1940. godine u mesto Gornji Matejevac kod Niša. Komandir moje baterije bio je poručnik Dobrivoje Tomić, a komandir

mog 2. voda bio je poručnik Imre Šrajner, rodom iz Subotice, koji se u feljtonu pominje kao junak u bitci na Stracinu. U tom vodu ja sam komandovao 3. odelenjem. Pripadali smo 46. artiljerijskom puku. Komandant mog divizion bio je kapetan prve klase Vlastimir Katanić, uoči rata major, danas profesor u penziji.

Sredinom marta krenuli smo vozom ka Skoplju. U mestu Preševu, na putu za Skoplje, zadržali smo se petnaest dana. Za sve to vreme viđao sam često poručnika Imre Šrajnera kako usrdno vežba gađanje na topu. Tada sam se čudio toj njegovoj strasti za gađanjem. Ali, imao je zašto i da vežba! Iz Preševa smo ka Stracinu krenuli 1. aprila 1941. godine. Tek uveče, 5. aprila, stigao je iz Skoplja naš komandir, poručnik Tomić i komandovao zbor. Kada se baterija postrojila, dobili smo puške, ali ne i municiju! U isto vreme, poručnik je naredio da se baterija izvuče na položaj.

Dok su se 10. i 11. baterija izvukle na položaj još u noći, naša 12. je dugo čekala na komandira. Tomić je zakasnio i dugo smo čekali. Ujutro smo ugledali jedan avion kako kruži na velikoj visini. Poručnik Šrajner je verovao da je naš, a ja sam mu rekao da je nemački.

Za vreme pokreta sreo sam podnarednika Ljubišu N. koji mi je rekao: „Gledaj, naši avioni!“ Ne, nisu bili naši! Jasno su se videli krstovi na krilima. Tada se jedan izdvojio i počeo da pikira na našu bateriju i da nas mitraljira. Tom prilikom smrtno je pogođen podnarednik Krum Dimitrov, vođa 4. odelenja, rodom iz sela Bistar u okolini Bosiljgrada. Tada je ubijen i lep konj „Alča“, koga je Krumu pozajmio bivši kaplar Mitić, sada redov (njega je poručnik Tomić degradirao zato što je malo popio u kafani u Preševu).

Ovaj napad trajao je ceo sat, ali već posle ovog prvog pikiranja, poručnik Imre Šrajter se prvi snašao i komandovao „raspreži i u zaklone“. Kada su avioni otišli, krenuli smo napred i zauzeli položaje na potpuno otvorenom terenu, bez ikakvog zaklona. Pošto je podnarednik Dimitrov poginuo, poručnik Šrajter je naredio da preuzmem i 4. odelenje.

Izgurali smo protivtenkovske topove na uzvišicu, rukama. Nemački avioni su i dalje kružili, a naša dva mitraljeska odelenja su na njih neumorno otvarala vatru. Oko deset časova, tog dana, 6. aprila, poručnik Imre Šrajter je prvi ugledao na putu nemačke tenkove koji su dolazili iz Krive Palanke. Poručnik je zauzeo mesto nišandžije na topu, a ja sam bio njegov pomoćnik, dok je Milutin Ratković bio punilac topa.

Nemački tenkovi su bili udaljeni oko 2 kilometra kad smo ispalili prvi metak. Zrno je odletelo levo, u njivu, tridesetak metara od puta. Tenkovi su se i dalje primicali. Svi smo bili napeti, jer smo znali da nas očekuje borba na život i smrt. Tu su se nalazila i dva odelenja protivtenkovske baterije iz Vinkovaca, jedno levo od našeg topa, drugo desno (verovatno iz 116. protivoklopnog divizionu kapetana Mladena Bizića, prim. ured.).

Kada je čeonima nemački tenk naišao u vidljiv prostor, pustili smo ga da se približi do našeg topa na odstojanje 20 – 30 metara. Tada je poručnik Imre nanišanio i komandovao „pali“! Tenk je tako pogođen da se prevrnuo i upalio! Naišao je i drugi, ali smo i njega pogodili. Treći je zauzeo mesto pored drugog, otvarajući vatru, no i on je razoren! Četvrti tenk se približavao i ispalio raketu – signal za avijaciju, pokazujući položaj 10. baterije niže od crkve u Stracinu, blizu puta.

Otvorili smo vatru na ovaj četvrti tenk i pogodili mu gusenicu. Zaustavio se a iz kupole su iskočila tri vojnika u

crnim uniformama (takve su uniforme imali tenkisti). Jedan je sa uperenim oružjem pošao prema nama. „Gađaj ga!“, povikao je poručnik Šrajer. „Sa čime gospodine poručniče, kad nam nisu dali municiju za puške!“

Nemac je pobjegao.

Na taj način, dejstvom naše baterije i celog divizionu, zaustavljeni su nemački tenkovi i naterani na povlačenje. Videći da ne mogu dalje, Nemci su nas počeli tući artiljerijom sa nekih 3 – 4 kilometra. Mi smo takođe otvorili vatru na nemačke topove. Tako je započela borba u koju su se umešale i „štuke“.

Talasi „štuka“ i drugih bombardera, svaki čas su nailazili i žestoko nas napadali. Oko dva časa popodne, ranjen sam u glavu. Rana je mnogo krvarila. Pošto nismo mogli naći bolničara, koji je negde odmaglio, previo me je potporučnik Jaćimović svojom čistom, belom maramicom. Sutradan, 7. aprila, pred mrak, posle borbe, koja je trajala dva dana i jednu noć, sa tri nemačke divizije (kako sam pročitao u feljtonu), mnogo je naših poginulo ili ranjeno, ali su i Nemci dobro dobili. Mi artiljerci nismo, kao pešadija, mogli lako i brzo da se povučemo. A nismo imali čime da se branimo od njihove pešadije. Opkolili su nas iz mraka i zarobili.

Posle, kad su nas doveli u Krivu Palanku, video sam poručnika Imre Šrajera. Radovao se što sam živ. Rekao sam mu: „Ako su nas i zarobili mi smo im bar pokazali kako se bije!“ On me je zagrlio i video sam suze u njegovim očima. Kako sam posle saznao iz feljtona, ovaj hrabri oficir je, po kazivanju majora Katanića, na putu kroz Nemačku probio pod vagona i pobjegao. Da li je danas živ?

Iz Krive Palanke su nas povelu u Bugarsku, prema Ćustendilu. Na putu sam video i našeg komandanta, majora Vlastimira Katanića i druge zarobljene oficire 10. i

11. bataljona. Nemci su majoru Kataniću ostavili konja da ne ide peške (valjda zato što su cenili njegovu hrabrost), ali on nije hteo da ga uzjaše nego je išao peške, rame uz rame sa nama, njegovim vojnicima.

Kiril Kolev,
Klisura - Strezimirovci

Pismo Slobodana Grozdanića

Uredništvu „Politike“
Beograd 11000
Makedonska 29

Molim vas da u rubrici „Svedoci aprilskog rata pričaju“ objavite priloženo sećanje na Imre Šrajera poručnika bivše Jugolovske vojske koji se istakao u bitci na Stracinu.

Osim toga molim vas da pismo adresirano preko vas na Milorada Jankovića, pisca feljtona „Aprilski rat“ dostavite imenovanom jer mi nije poznata njegova adresa.

Ujedno vam se zahvaljujem, kao stalni čitalac vašeg lista, na feljtonu „Aprilski rat“ i smatram da je ta ideja da se ovaj feljton objavi i nastavi sa feljtonom „Svedoci aprilskog rata pričaju“ nešto što nam je neophodno bilo potrebno.

Ostajem sa drugarskim pozdravom.

Grozdanić Slobodan
Stara Moravica, Titova 34

„Politika“, sreda, 11. jul 1973., 15 strana.

Izvod iz feljtona „Svedoci aprilskog rata pričaju“, 23.

nastavak

Ko je bio Imre Šrajer

Dok je kiša lila kao iz kabla, dana 10. juna ove godine, blatnjavim ulicama Stare Moravice, mesta kraj Bačke Topole, kretala se mala, tužna pogrebna povorka. Prijatelji su ispraćali na poslednji put Imre Šrajera, rezervnog kapetana JNA (JNA - Jugoslovenska narodna armija, prim. priređivača), junaka bitke na Stracinu. Tiho je umro rodoljub i borac baš u vreme kad su njegovi drugovi govorili o njegovom junaštvu i nepokolebivom patriotizmu u odbrani rodne zemlje od fašističkog osvajača. Umro je naš skromni sugrađanin, Mađar po narodnosti, koji je Jugoslaviju smatrao svojom otadžbinom.

Imre Šrajer je u građanstvu bio tekstilni tehničar, a Školu rezervnih artiljerijskih oficira završio je u Sarajevu 1927. godine. O njegovoj hrabrosti u borbi protiv nemačkih tenkova u paklu na Stracinu govorili su njegovi drugovi, njegov nekadašnji komandant Vlastimir Katanić i njegov nekadašnji artiljerac Kiril Kolev. Na žalost, Imre Šrajer nije doživeo da pročita divno pismo Kirila Koleva, objavljeno u „Politici“ od 22. juna, jer je umro četrnaest dana ranije.

Kad su ga hitlerovci, sa ostalim zarobljenicima, sprovodili prema nemačkim logorima, Imre Šrajer je u Mađarskoj skočio kroz prozor vagona i vratio se u Staru Moravicu. Ali, tu su ga hortijevski okupatori uhvatili i predali na prinudni rad u Mađarsku. Opet je uspeo da pobegne; krio se u Budimpešti pod tuđim imenom, sa falsifikovanim ispravama, radeći kao kočijaš.

- 2 -	
Prezime	<i>Šrajer</i>
Ime i očevo ime	<i>Mirko Aleksandra</i>
Čin i dužnost	<i>1. st. artilj. brig. 2. div.</i>
Jedinica (četa i brigada)	<i>1. div. artilj. brigade 26 div.</i>
Lični opis:	
Stas	<i>visok</i>
Nos	<i>pravilno</i>
Lice	<i>okruglasto</i>
Usta	<i>—</i>
Kosa	<i>crna</i>
Oči	<i>plave</i>
Brkovi	<i>plavi</i>
Osobni znaci	<i>—</i>
(Okr. pečat)	Potpis starješine <i>Šrajer</i>

- 3 -	
Opći podatci	
Godina rođenja	<i>1905</i>
Mjesto rođenja: selo	<i>Donja</i>
općina	<i>—</i>
srez	<i>Štambol</i>
Narodnost	<i>jugoslavij</i>
Stupio u Jugoslovensku	
Armiju	<i>20.11.1915. god.</i>
KRVNA GRUPA:	
Po:	(Potpis ljekara)

U februaru 1945. godine, posle pobedonosnog nastupanja sovjetske armije, mogao je da se vrati u svoj zavičaj. Ali, tu ga je očekivao strašan udarac; nije našao ni ženu ni sina ni ikoga od rodbine. Svi njegovi bliski, sem rođake Magde, predratnog člana SKOJ-a (SKOJ - Savez komunističke omladine Jugoslavije, prim. priređivača), koja je bila zatvorena u zloglasnoj „Žutoj kući“ u Subotici, i njenog brata Đorđa, koji je bio u radnim četama u Nemačkoj, odvedeni su u Aušvic, gde su nestali u gasnim komorama.

No, vremena za bol nije bilo... Imre Šrajер je stegao srce i stupio u redove Jugoslovenske armije da na Sremskom

- 6 -

13. Служба у Ј. А. *20. II - 1945. го*
10-X-9457, шеф штаб сапуња

14. Војне школе и курсеви у Ј. А.

15. Рађавање (када, у што и последице) *Учејска црква*

16. Одликовања

- 7 -

17. Производство и униформе

чин (ранг)	Наредба (број и датум)	Потврђује
Армија	вој. 100	
Поручник	29-I-9457	
PREVEDEN u čin KAPETANA	31. VOJ. LISTI Br. 1. 601 1. V. 1945 u RANGOM od 29. I. 1944	

Podaci o Imre Šrajерu iz njegove vojne knjižice (upisan je sa parti-zanskim imenom: Šrajер Mirko).

frontu i u završnim operacijama za oslobodjenje zemlje nastavi svoju borbu protiv neprijatelja, koju je morao da prekine aprila 1941. godine. U njegovoj legitimaciji rezervnog oficira piše da je od 20. aprila do 10. oktobra 1945. godine bio šef obaveštajne službe I diviziona artiljerijske brigade 36. jugoslovenske divizije. Do 29. januara 1947. Imre Šrajner je imao čin artiljerijskog poručnika, a od 1. maja 1952., po naredbi broj 133 (sa rangom od 29. januara 1947.), preveden je u čin kapetana.

Posle demobilizacije vratio se u Staru Moravicu. Neko vreme radio je u opštini, a zatim je postao upravnik zemljoradničke zadruge; njegovom zaslugom osnovani su pogoni za preradu voća i povrća. Od 1961. godine bio je direktor tekstilane u izgradnji, a kasnije i same fabrike. Rat, patnje, pregalački rad posle rata, sve ga je to iscrpilo pa je 1966. godine (u šezdeset prvoj godini života, prim. priređivača) otišao u penziju. Dobio je malu penziju, ali, skroman i tih, on se nikad na to nije požalio.

Imre Šrajner je detaljno opisao svoja sećanja iz rata. Šaljemo vam nekoliko stranica kopija tog teksta na mađarskom jeziku, pa vas molim da vam to neko prevede.

Na sahrani ovog skromnog borca, od njega su se oprostili predsednik Mesne organizacije SSRN (SSRN - Socijalistički savez radnog naroda, prim. priređivača) i predstavnik zemljoradničke zadruge; na žalost to niko nije učinio od predstavnika Saveza boraca i Udruženja rezervnih vojnih starešina. A mislimo da je Imre Šrajner zaslužio da i oni nešto kažu o jednom borcu i antifašisti, rezervnom oficiru JNA.

Slobodan Grozdanić,
Stara Moravica, Titova 34

IV deo

Pogovor

Magda Simin

Moj ujak Imre Šrajer

(Umesto pogovora)

Imre Šrajer, mlađi brat moje majke Paule, rođen je 1905. godine u Čonoplji blizu Sombora. Njegov otac Šandor Šrajer bio je veterinar u tom mestu, a mati Tereza domaćica. U Čonoplji je rođeno i treće dete Ištvan, a zatim se 1914. godine cela porodica preselila u Staru Moravicu, oveće mesto kraj

Magda Simin, u vreme kada je pisala ovaj
prilog, 2002. godine.

Imreov otac Šandor Šrajer, veterinar,
fotografija iz dvadesetih godina 20.
veka.

Bačke Topole nedaleko od Subotice. U Staroj Moravici deda Šandor je obavljao dužnost opštinskog veterinara dugih 38 godina, a taj podatak je uklesan i na njegovoj nadgrobnoj ploči na jevrejskom groblju.

Šandor je završio visoku veterinarsku školu u Budimpešti 1900/01. školske godine, baš na pragu dvadesetog stoleća. U prvom svetskom ratu bio je oficir intendant u jednoj od artiljerijskih jedinica austro-ugarske vojske. Posleratne godine je proveo truckajući se seljačkim kolima po ataru Stare Moravice, kao i po celom graničnom pojasu na severu zemlje, obilazeći mnoga sela, zaseoke i salaše. Danju ili noću mogao mu je kucnuti na prozor ko god je želeo,

Porodica Šrajer, s leva nadesno: Ištvan, Imre, Paula, Šandor (stoji), Tereza.

nikome pomoć nije odbio, nikome se zamerio. Dobio je rak želuca i umro u mukama 1942. godine, za vreme okupacije Bačke. Na vreme! Pre masovne deportacije jevrejskog stanovništva iz Bačke. Mada prek čovek, oštra pogleda i ogromnih, zastrašujućih brkova, stekao je veliki ugled koji na tajanstveni način traje i danas. Selo ga pamti, što je imalo blagotvorno dejstvo i na njegove potomke.

Imre Šrajter je, dakle, odrastao u takvoj porodici. Gimnaziju je završio u Subotici, zatim ga je otac poslao u Beč na visoku tekstilnu školu. Početkom tridesetih godina prošlog veka osnovao je u Staroj Moravici preduzeće pod nazivom „Fabrika tekstila braće Šrajter“. Počeo je skromno, u dvorištu roditeljske kuće na Pačirskom putu. Kuća se nalazila blizu opštinske zgrade i središta sela. Izgradio je niz manjih pogona u adaptiranim i donekle dograđenim očevim šupama i stajama. Poluautomatske i ručne mašine za vunene, pamučne i svilene tkanine Imre je sam montirao. Uredio je i sopstvenu farbaru u kojoj je u velikim kotlovima mešao boje i iskuvavao predivo za svoje lepe tkanine. Za rukovanje postrojenjima je osposobio nekoliko spretnih ljudi iz sela. Ovi majstori su radili za njega sve do početka rata. Za rad u fabrici je obučio i tridesetak žena iz sela. Administraciju fabrike je vodio njegov mlađi brat Ištvan koji je u Subotici završio trgovačku akademiju. Najbolju prođu od svih artikala iz fabrike imale su velike vunene marame koje su seljanke u to vreme zimi nosile umesto kaputa.

Imre Šrajter je postepeno uveo u proizvodnju i svilene tkanine. Jednu od tih mašina je sam konstruisao. Radio je

Imreov mlađi brat Ištvan, oko 1940.

Imreova sestra Paula,
tridesete 20. veka.

na konstrukciji te mašine oko pola godine i bio je veoma ponosan na svoje delo, jer je ta mašina – govorio je – bila bolja od kupovnih. Naposljetku, uveo je u proizvodnju tepihe, uredivši posebnu prostoriju sa pet ili šest velikih ručnih razboja. Nekoliko žena iz sela je obučio da vezuju čvorove, a mustre je sam iscrtavao na velikim kockastim papirima služeći se stranim knjigama i časopisima. Imao je i mustre čuvenih persijskih tepiha. Proizvode ove tekstilne fabrike, koja bi se danas verovatno pre zvala radionicom, Imre je prodavao širom Jugoslavije.

Sav taj njegov trud, u ratu je potpuno propao.

Imreova žena Vera (Verona, prim. priređivača), rođena Šefer, bila je kći dobro stojećeg trgovca žitaricama iz Bajmoka. Kao svadbeni dar otac veterinar je sinu i snaji kupio salaš sa nužnom opremom, i u sadašnjoj Poštanskoj ulici broj 2, takođe blizu središta sela, uzeo im na jednoj uzvišici prostranu, lepu kuću sa velikom baštom i povrtnjakom. Vera je u miraz dobila 92 jutra poljoprivrednog zemljišta. Stari Šrajcr im je platio i svadbeni put u Pariz.

Neumorno radeći u fabrici i na zemlji, ujak Imre je izrastao u ozbiljnog i autoritativnog čoveka. U selu su ga zvali mladi gospodin Šrajcr.

Vojsku je Imre odslužio još kao mladić, a završio je i vojnu školu za artiljerijske oficire.

U poslednjim godinama pred II svetski rat, dok sam pohađala završne razrede gimnazije, u dedinoj kući sam provodila letnje raspuste. Kao i u svim drugim jevrejskim kućama, mnogo se razgovaralo o nadirućem fašizmu. Pristizale su izbeglice iz Austrije i Nemačke. Umorni i smrknuti putnici su pričali zasašujuće priče o progonima i o svojoj žalosnoj sudbini. Izbeglice Jevreji koji su, putujući

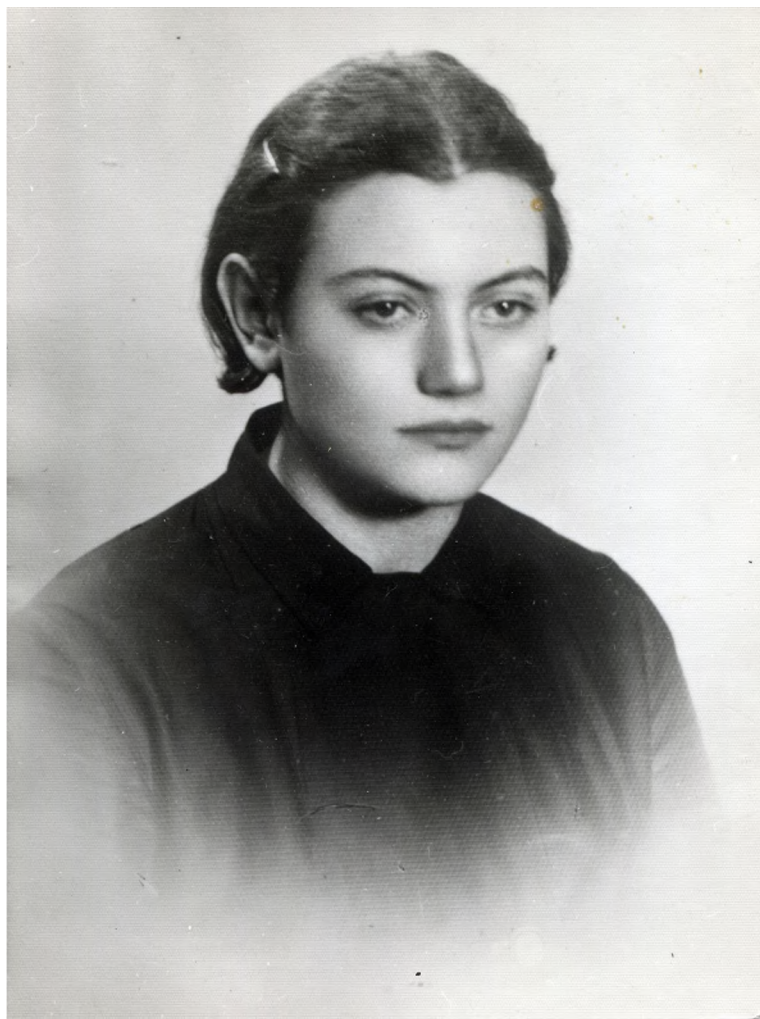
za Palestinu, prolazili i kroz moju roditeljsku kuću u Senti, imali su slična iskustva. Ne samo u Nemačkoj, preteće antisemitske parole su oživele i u Mađarskoj, a odatle su se prenele i u naše krajeve.

Deda nije krio svoj antihitlerovski i antifašistički stav, pa su odnosi između njegove i nekoliko dobrostojećih porodica u Staroj Moravici zahladneli. Dojučerašnji dobri poznanici i prijatelji više se nisu ni viđali ni posećivali. Do raskola je došlo u svim slojevima mađarskog življa. Među seljacima, radnicima, veleposednicima, intelektualcima. Jedni su bili protiv, a drugi su otvoreno propagirali nacizam i mađarski iredentizam.

Ujak Imre je u svojim poslovima, naravno, morao da se prilagodi novonastalim prilikama u teškim vremenima, a ja sam ga povremeno napadala da eksploatiše svoje radnike. Nerado je slušao takve argumente levičara, ubeđen da on lično radi više od svakog radnika, da svoje radnike plaća najviše što može, da i sam skromno živi. Ta poboljšao je uslove za život mnogima u selu: Stvorio je fabriku koja hrani na desetine porodica bezemljaša u selu od sedam hiljada stanovnika. Činjenica je bila da su mnogi seljaci svoj hleb zarađivali teškim radom samo na sezonskim poslovima jer su se stalna radna mesta nudila jedino u ciglani, mlinu i ujakovoj fabrici. Ja sam na tu pojavu gledala iz jednog ugla, a moj ujak iz sasvim drugog. Često smo se, ponekad strastveno, čak svađalački, raspravljali na ovu temu. Mlađi ujak Ištvan bio je blagonakloniji prema mojim argumentima, koje sam strasno branila.

– Svako želi da proživi svoj život na dostojan način – umirivao nas je Ištvan.

Ali smo nas dvoje, moj ujak Imre i ja, u tim raspravama bili nepopustljivi, pa smo se vremenom pomalo udaljili

Matorska slika Magde
Simin iz 1940. godine.

jedno od drugog. Žao mi je zbog toga. Međutim, posle rata, kada je sve izgubio, i imanje i porodicu, Imre se znatno promenio. Stare razmirice su izgubile svaki značaj, pa smo on i ja vrlo lako uspostavili prisan i topao odnos, koji se nije kvario sve do njegove smrti.

Pre rata, turistička putovanja su najvećem broju stanovništva bila nedostupna. Ni Imre nije putovao, pre svega zato što je imao previše posla. Novaca je imao, ali samo toliko da proširi proizvodnju jer je znao da je vreme kada će moći da se opusti i uživa još daleko. Za sebe nije trošio, ali jeste za druge kada je to bilo neophodno. Jednom je svojoj sestri, a mojoj majci, i mom malom bratu Paliki, koji je bolovao od astme, uplatio tronedeljni boravak u Crikvenici na Jadranskom moru. Svima nam je bilo teško da gledamo kako se Palika guši, njegove napade kašlja i zgasnute mamine oči nakon noći probdevenih kraj Palikine postelje.

Imre je svojoj sestri pomagao i na drugi način. Na primer, napravio joj je jedan mali kućni razboj, na kome je ona sama mogla da proizvodi tepihe.

Pritisnut brigama, ujak Imre je postao namrgođen, zakopčan čovek. U porodici se govorilo kako on „odlazi na tavan da se smeje“. Ovu šaljivu mađarsku izreku je često koristio njegov brat Ištvan, koji je bio mnogo vedriji i veseliji od svog starijeg brata. Svaki put kada bi čuo da je Imre opet „otišao na tavan da se smeje“, razvedrio bi se i moj preozbiljni deda, oči bi mu zaiskrile, a brkovi počeli opasno da se mrdaju.

Imre je, u stvari, bio isto tako dobra srca kao i svi njegovi u porodici, kao i njegov naizgled strogi i preki otac, koji je svom kočijašu, van svakog običaja, kupio kuću da zbrine svoju mnogobrojnu porodicu. Kuća je doduše bila na kraju sela u takozvanom „Ciganskom

Paulini sinovi: Đjordje (desno) i
Palika (levo), 1943. godina

šoru“, ali je poslužila sve dok ovom čoveku deca nisu poodrasla.

Imre je u svojim ratnim sećanjima mnogo toga interesantnog izostavio, pa i priču o svojoj vernoj keruši. A bilo je to ovako:

Nije prošlo mnogo dana od Imreovog povratka iz rata, kada se u otvorenom tremu kuće pojavio njegov pas. Bila je to krupna kuja vučjaka, toliko namučena, ofucana i izmršavela da ju je Rozalija, koju smo svi zvali Rozika, provirivši iz kuhinje, jedva prepoznala. Nekada lepa keruša, sjajne riđe dlake i lepog oblika glave, nestala je iz kuće polovinom 1942. godine, pošto su ujaka mobilisali i odveli u četvu prinudnih radnika – munkaša. Možda je neko vreme, u potaji, iz daleka sledila gazdu i njegovu četvu, a kasnije se odala skitnji, od salaša do salaša. Niko od porodice i prijatelja je nije video od tada. Tek posle dve godine skitnje vratila se, mirno čekajući da je neko od ukućana primeti.

– Ria, jesi li to ti? – dozivala ju je oprezno Rozika.

Rozika nije znala ni da li je to ona, Ria, ni, ako jeste, da li je bolesna ili je samo smršala. Keruša je jedva imala snage da malo mrdne ušima. Rozika joj je donela nešto hrane, nešto tečno i lako što je imala pri ruci. Ria je jedva nešto liznula, a onda je legla pred ulazna vrata predsoblja i zažmurila. Kad je Imre stigao iz sela, približio se psu isto tako oprezno kao i Rozika. Ria je prvo samo digla glavu, potom se pridigla i počela da se mota oko gazdinih nogu, umiljavajući se.

Kao što je osetila da se vratio gospodar, tako je kroz nekoliko meseci Ria predosetila povratak mog brata, Đorđa. Đorđe je takođe uspeo da pobegne iz svoje čete prinudnih radnika iz Čehoslovačke, zajedno sa još devetoricom

mladića Jugoslovena. Ria je znala da se kući približio mladi gazda Đorđe, dan pre nego što se zaista pojavio pred kapijom dedine kuće. Mi smo to, naravno, tek naknadno shvatili, jer čitav prethodni dan nikako nismo mogli da odgonetnemo njeno čudno ponašanje.

Ria je još desetak godina živela kao član porodice pre nego je došlo vreme da napusti ovaj svet. Pokopana je iza kuće, u dnu lepe, cvetne bašte.

Gubitak porodice i mnoga ratna iskušenja umnogome su promenila mog ujaka. Izgubila se njegova mladalačka isključivost i strogost u ocenjivanju ljudskih karaktera. Osmeh kojim je dočekivao mog brata i mene, kao i našu decu, ličio je na osmeh moje mame Paule. Za vreme naših poseta Staroj Moravici, dok smo razgovarali okupljeni za velikim stolom u dnevnoj sobi, zračio je vedrinom i razumevanjem. Ponovo se oženio, uzeo je za ženu Roziku Ađaš, devojkicu koja mu je po povratku pomogla da sredi kuću.

No, kako svog malog sina Đuriku, tragično preminulog u Aušvicu, nije mogao da prežali, nikako nije hteo da ima još dece.

– Ne bih mogao da podnesem gubitak još jednog deteta!
– govorio mi je u poverenju.

Njegova druga žena, Rozika, veoma je poštovala njegovu volju. Kasnije se pokazalo da je u tom, inače harmoničnom braku, ona bila veliki gubitnik. Pod starost je ostala bez potpore koja verovatno ne bi izostala da je imala decu. Kad je sasvim onemoćala, a sama u ogromnoj kući, brigu o njoj vodile su komšije, a poslednje mesece života odbolovala je u Novom Sadu u našem stanu. Tu je i umrla.

U posleratnoj deceniji je, međutim, s velikom ljubavlju primala i pazila moju decu i decu mog brata Đorđa. Tako

su moj sin Nebojša i kći Nevena, i bratove dve kćeri, Helena i Irena, veoma zavoleli Roziku i Imrea. Zavoleli su i kuću i baštu, selo i ljude u selu. I danas smatraju da im je tamo drugi dom.

Moj brat Đorđe i ja smo u prvim posleratnim danima često obilazili železničku stanicu u Subotici, dočekivali međunarodne vozove i obilazili centre gde su se sakupljali povratnici iz rata, da bi se raspitali o sudbini naše mame Paule, brata Palike, Imreove prve žene Vere, njihovog sina Đurike i drugih članova naše porodice. Uzalud. Nailazili smo na ljude koji su ih videli, ali niko ništa sigurno nije mogao da kaže.

Početakom 1944. godine, baba Tereza je dobila pismenu zapovest da svoju kuću na pačirskom putu preda okupacionoj vlasti za potrebe mađarske vojske. Preselila se u Imreovu kuću na bregu, kod snaje Vere i unuka Đurike, zajedno sa ćerkom Paulom i unukom Palikom. U tu kuću se uselila još jedna jevrejska porodica čija je kuća takođe rekvirirana. Zapravo, sve jevrejske porodice su preseljene u svega nekoliko kuća, tako da se stvorio svojevrsni geto.

Okupacione vlasti su svakodnevno donosile nove, sve oštrije mere protiv Jevreja. Kada su Šrajerima rekvirirali i poslednju kravu, baba Tereza je plakala i žalila se susedi Eti Feješ, rođenoj Čakvari, da više ni kapi mleka nema za svoje unuke. Eta joj je uzvratila rečima: „Ne plačite gospođo Šrajer, dok ja budem imala mleka, imaće i vaši unuci!“ Eta, tada već udata i pristojno obezbeđena, rođena je u veoma siromašnoj porodici. Imala je još šest sestara i dva brata. Njena mati, ostala je udovica još posle Prvog svetskog rata, te je sama morala da othrani svu tu mnogobrojnu čeljad.

Eta mi je posle rata ispričala kako je njena stara mati, sva rasplakana, jednom došla do mog dede veterinaru.

– Svinje su mi se razbolele – žalila se – neće da jedu. Eno ih leže u oboru. Čime ću cele zime da hranim porodicu ako uginu?

Deda je odmah otišao do njenih obora, video o čemu se radi i vakcinisao svinje.

– Nemam ja novaca za vakcine, nastavila je Eta da kuka i leleče. Čime ću da Vam se odužim?

– Ne plaćite komšinice, još ću ja jesti od njih kobasica
– odgovorio je u šali moj inače strogi i večito namršteni deda.

Pred samu deportaciju Jevrejima je bio zabranjen izlazak na ulicu. Najhrabriji susedi donosili su im hranu i druge potrebštine. U tome je prednjačila Anuška Ađaš, Rozikina mati. Anuška ih je posećivala svake noći, prikradajući se preko niza bašti. Kasnije im je hranu nosila i do Subotice. Naime, u proleće te godine, svi Jevreji iz Stare Moravice i okolnih mesta prebačeni su u subotički geto, a potom u Aušvic.

Neposredno pre deportacije, kada se već znalo šta se sprema Jevrejima iz sela, s obzirom na to da su deportacije već obavljene u nekim susednim selima, Veri je nekoliko komšija, ne znajući jedni za druge, nudilo da joj jedanaestogodišnjeg sina Đuriku negde sklone, da ga sakriju negde u ataru Stare Moravice. Prvi je došao Janoš Šumaher, računovođa. Posle njega je to isto predložio Janoš Bagi, obučar. Ne sećam se više ko je još dolazio sa takvim predlogom.

Mama Vera (Verona, prim. priređivača) se kolebala. Plašila se da se odvoji od maloletnog sina, a nije mogla da zna šta ih sve čeka. Za Aušvic i masovna ubistva u gasnim komorama u selu se još ništa nije znalo. U prošlosti se tako nešto nikada nije dogodilo. Progoni Jevreja kroz istoriju

nisu bili retki. Jevreji su u tim progonima stradali u velikom broju, ali je uvek bilo i dosta preživelih.

Svaki naredni dan je bio teži od prethodnog. Bivši beležnik u Moravici, Pujin, napravio je Veri lažna dokumenta, da može zajedno sa sinom da napusti selo, da negde otputuje. No, tada već nije postojalo sigurno mesto gde bi se moglo otputovati. Nemačka armija je već zauzela, kako našu tako i sve okolne zemlje.

Nekoliko dana pre deportacije u selo je doputovala žena subotičkog lekara Subotina, koji je nekada službovao u Staroj Moravici. Vera je konačno popustila i ta žena je, u najvećoj tajnosti, odvela Đuriku u Suboticu. Međutim, Đurika je u toj porodici ostao svega dve-tri nedelje. Neko od ostrašćenih doušnika okupatorskih vlasti je saznao za njegovo prisustvo i prijavio doktora Subotina da krije jevrejsko dete. Žandari su i njega i Đuriku odveli u subotički geto.

Deportacija Jevreja iz Stare Moravice se desila početkom maja 1944. godine. Žandarmi su došli u zoru i digli ukućane iz kreveta, u svim jevrejskim kućama istovremeno. Ukupno tridesetak žena i dece, sa skromnim zavežljajima hrane i donjeg veša, krenulo je u nepoznato. Niko od komšija nije mogao ni da im priđe.

Toliko je Imre, po povratku iz rata, mogao da sazna u prvi mah. Nakon nekoliko meseci, kada su u selo počeli da pristižu malobrojni preživeli logoraši iz Aušvica, u ujakovu kuću je došla jedna mlada žena, Verina šurjakinja iz Bajmoka. Zvala se Žuža. Imre je od nje čuo da je Đurika stigao u subotički geto kada je porodica Šrajer već bila otpremljena vozovima u nepoznatom pravcu. Žuža ga je uzela u zaštitu kao da je njeno dete i putovala zajedno sa njim sve do Aušvica. Čuvala ga je, pazila i hranila, odvajajući od svojih usta, sve dok nisu

stigli do pridruženog logora Brezinka-Birkenau. Pratioci transporta su otvorili vagone i uz veliku galamu isterali zatočenike napolje. Ono što se tada desilo pritiskaće joj dušu dok je živa.

Ostatak priče ispričala je jecajući, moleći Imrea da joj oprost.

Tu, u logoru Brezinka, gde se kao da je kraj sveta završavaju železničke šine, na čistini između dve ogromne, netom sagrađene gasne komore, novi transport je dočekao visoki, elegantan oficir SS-a, sjajno izglancanih čizama. Bio je to danas po zlu čuveni dr Mengele, što Žuža u tom trenutku, naravno, nije znala. Red je sporo odmicao. Kada je stigla do tog oficira, koji je u ruci držao kratak bič, čvrsto je držala Djuriku za ruku. Dr Mengele je mahnuo svojim bičem pokazujući da ona ide desno, a Djurika levo. Žuža je grozničavo razmišljala o smislu ovog razdvajanja. Kada je ona došla pred dr Mengelea, već su bile formirane dve kolone zatočenika koje su odmicale svaka na svoju stranu. Tek je kasnije shvatila da su u desnoj koloni žene sposobne za rad, a u levoj oni koji se direktno vode u gasne komore. Gledajući oficira pravo u oči, Žuža je na čistom nemačkom jeziku rekla: – Ovo je moj sin! Neću da se odvajam od njega! Na to je dr Mengele, elegantnim pokretom ruke, pokazao njenu levu stranu, rekavši: – Onda idite i vi levo! Drhtala je celim telom. U velikom strahu, nesvesna svojih postupaka, ispustila je dečakovu ruku.

Tako je izgubila Djuriku i tako je ostala sama u životu. Jer, njoj je još pre tog događaja stradao muž i dobar deo familije.

Kada je Sovjetska armija oslobodila Aušvic, Žuža se vratila u svoje opustelo selo, ali joj je bilo važno da joj Imre oprost, kako bi mogla da nastavi da živi.

Potresen pričom, Imre ju je smirivao rečima:

– Ni za šta ne možeš da budeš kriva!

Ubrzo nakon toga, Žuža se iselila u Izrael, a Imre se dvoumio. Pitao je mog brata Đorđa da li misli da se seli. U to vreme, Đorđe je studirao fiziku na Beogradskom univerzitetu i nije ni pomišljao na iseljavanje. Mene je samo pogledao, bez da je išta rekao. U tom trenutku, ja sam se već skrasila u ovoj zemlji i sagledavala svoj život ovde, uz svog muža. Time je za našeg ujaka dilema konačno rešena. Sada je u potpunosti mogao da se posveti organizovanju sopstvenog života, tu, u svojoj kući, u Staroj Moravici.

Založio se svim silama da podigne svoje selo.

Izabran je na mnoge društvene funkcije, pa je izabran za predsednika zemljoradničke zadruge, koja je ubrzo postala jedna od najboljih u Vojvodini. Slao je veliki broj radnika na školovanje. U njegovo vreme osnovani su mnogi novi pogoni. Jedini pogon koji je zatvoren još za njegovog života, bila je fabrika konzervi. Jednom prilikom, zadruzi je od poslovnih partnera iz drugih delova zemlje isporučeno neadekvatno seme paprike, zbog čega je u prodaji konzervirane paprike došlo do velikog gubitka. Imre je odlučio da teret gubitka ne prebacuje na druge pogone, pa je tu fabriku zatvorio.

Zadruga je radila punom parom i posle njegove smrti, sve do poslednje decenije dvadesetog veka, kada je mašinski park zadruge počeo da zastareva. Nikoga to više nije interesovalo. Nastupila su neka druga vremena.

Imre je zadruzi poklonio svoju, za vreme okupacije znatno oštećenu i u znatnoj meri opljačkanu, fabriku tekstila. U takvoj fabrici se radilo još godinu dana. Pošto u

Imre Šrajer, 1955. godine

Imreova druga žena, Rozalija — Ro-
zika — Rozi — Teta, pedesete 20. veka

to vreme nisu mogli da se nabave rezervni delovi, fabriku je Imre morao da zatvori.

U posleratnoj agrarnoj reformi, ujaku je oduzet zemljišni posed. Kao bivšem zemljoposjedniku, od stotinak jutara ostavljeno mu je svega 5 jutara zemlje. Posle gubitka žene, deteta i drugih bližih članova porodice, majke, sestre, brata i ženine rodbine, Imre je bio potpuno ravnodušan prema ličnim materijalnim dobrima. Bio je veoma zadovoljan što može da uživa u svojoj staroj, prostranoj kući, bašti i povrtnjaku.

Rozalija i Imre, fotografija iz
šezdesetih godina 20. veka.

U selu je počeo da cveta kulturni život. Osnovani su: osnovna škola, zdravstveni dom, zadružni dom, omladinski dom, fudbalski i drugi sportski klubovi.

Sa radnicima iz svog kolektiva Imre i Rozika su išli na proslave, drugarske večeri, letovanja na Jadranu u zadružnom odmaralištu u Iki. Tamo su u sezoni odlazile žene iz sela da kuvaju. Jela se dobra hrana i vodio veseo, opušten život, o čemu su seljani Stare Moravice pre rata mogli samo da sanjaju.

Jednom su Imre i Rozika na more vodili i Imreovu dobrotvorku, tetka Anu, koja ga je u peštanskoj ilegali

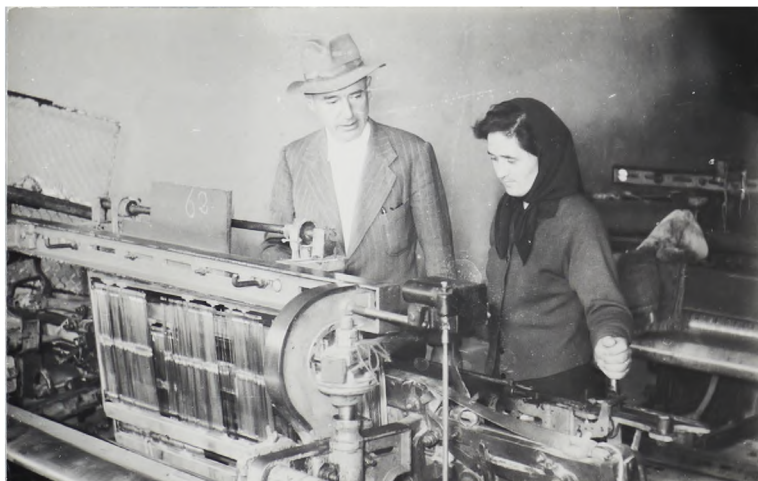

Imre i Rozalija, fotografija iz pedesetih ili šezdesetih godina 20. veka.

nepoznatog primila i danima besplatno hranila. Sa Anom su vodili i njenu ćerku Vilmu. Otac porodice je već bio upokojen. U Jugoslaviji se u to vreme živelo mnogo bolje nego u Mađarskoj. Tetka Anu i Vilmu, koju su mađarske vlasti za vreme Rajkovog procesa proganjali, hapsili i zatvarali, Imre i Rozika su više puta ugstili i u svojoj kući.

Ujakov ugled ratnika i pravednog, nepotkupljivog rukovodioca u selu je rastao iz dana u dan.

Jednom je, za vreme obaveznog otkupa žitarica, možda 1949. ili 1950. godine, pred mesnom kancelarijom došlo do velikog protesta žena.

Imre Šrajer sa fabričkom radnicom u Moravičkoj tekstilnoj fabrici, fotografija iz šezdesetih godina 20. veka

– Dajte nam hleba! Gladne smo! Gladna su nam deca! Sve ste nam uzeli, tavane počistili! Sramota! – vikale su žene i skandirale neprestano. Gomila nezadovljnih se stalno povećavala.

Opštinar, zatvoreni u jednoj kancelariji, nisu znali šta da počnu. Da milicijom rasteruju žene nije dolazilo u obzir. Znali su da žene govore istinu i da mnogima nije ostalo žita ni za seme. Šta bi drugo, telefonirali su Imreu i molili ga da dođe i pokuša da umiri žene.

Odmah je došao.

– Vas će poslušati – rekli su mu. – Objasnite im.

– Šta da im objasnim?

Video je da se skupila sama sirotinja.

– Šta tražite, žene? Kažite! Samo ne sve uglas!

Odgovor je bio jasan. Istupilo je nekoliko žena koje su objasnile da po kućama deca plaču, a one više nemaju ni komad hleba da ih nahrane. Sve zalihe su iscrpljene, tavani počišćeni. Neka im podele makar malo brašna!

– Dobro! – odgovorio je Imre. Podelićemo svakoj po dva kilograma brašna! Samo se smirite, molim vas! Strpite se dok ne organizujemo podelu!

Kad je ušao u zgradu, opštinske glavešine su zagalamile:

– Mi nismo tako mislili! Kako ste smeli? To nije dozvoljeno! Ko će da odgovara?

– Ja ću da odgovaram! – rekao je Imre, sasvim mirno i ozbiljno. Obećao sam, moram da održim reč!

Dao je uputstva svojim ljudima da se iz zadružnih rezervi podeli obećano brašno i stao u stranu da nadgleda podelu.

Žene su začudo bile zadovoljne. A šta je dva kilograma brašna? Međutim, ćutale su jer su znale da je on dao nedozvoljeno obećanje.

Odmah potom su došli u Staru Moravicu i zvaničnici iz sreza, da na licu mesta vide šta se tu događa. Međutim, nisu hteli, ili nisu smeli da ga kazne. Kako da ga kazne? Njemu se nije mogla izreći partijska opomena, ni ukor, jer nije bio član Komunističke partije Jugoslavije. Kada su ga zvali da se priključi partiji odgovorio je:

– Ja ću uvek da radim za dobro zajednice! Ako vam je to po volji, u redu. Tu sam!

Da se kao bivši posednik i preduzetnik uključio u partijski rad, ljudi bi verovatno smatrali da je prevrtljiv. Ostao je sam, društvena institucija u jednom licu! Tako se u to vreme govorilo za njemu slične.

Mnogi su mu se obraćali za savet. Jednom prilikom, u mesnom zdravstvenom domu sporečkali su se lekari oko nekih organizacionih i kadrovskih pitanja. Može izgledati čudno, možda malo i smešno, lekari su se njemu obratili za savet, njemu koji nije lekar! Svi su se oko toga složili: Neka Imre presudi!

Posle petnaest godina predsednikovanja, Imre se oprostio od zadruga. Opštinski oci su tražili i dobili kredit za izgradnju nove fabrike tekstila u Staroj Moravici, a njega su postavili za direktora fabrike u izgradnji. Najpre je programirao obim i veličinu fabrike, a potom nadgledao izgradnju, negde na sredini puta između Stare Moravice i Pačira. Počeo je skromno, jer se najpre morao otplatiti bankarski kredit. Otputovao je u Sloveniju i tamo odabrao i otkupio stare, ali dobro očuvane mašine, koje je u Moravici sam montirao uz pomoć svojih starih saradnika – majstora iz predratnih vremena. Tako je selu data prilika da zaposli nove naraštaje žena i muškaraca bezemljaša. Opet je mnogo mladih radnika dao na školovanje, a oni su to, po završetku školovanja, višestruko vraćali selu i fabrici.

Kao pravi direktor i gospodin, Imre je svakog jutra u fabriku odlazio u besprekorno čistoj beloj košulji, a uveče se vraćao sa flekama od mašinskog ulja. Svugde gde je zapelo, morao je sam da interveniše. Tako je bar on mislio.

Žene su, smejući se, pitale Roziku, njegovu suprugu, šta radi sa tim košuljama, kako ih održava? Ona bi se takođe nasmejala, slegnula ramenima i rekla: – Pa, eto! Operem ih!

Proneo se glas o njegovom velikom znanju i umenju. Nadležni su ga zvali u Novi Sad za tehničkog direktora Svilare, potom su ga zvali za savetnika u Izvršnom veću Vojvodine, ali je Imre ostao veran svom selu, pre svega svom domu i uspomenama na nekadašnji život naše porodice.

Rozika i Imre u dvorištu zgrade u kojoj smo u to vreme stanovali Magda, Nevena i ja, u Novom Sadu, krajem 60-tih godina 20. veka.

Fabrika tekstila, koju je on podigao, radi i dan danas, četvrt veka posle ujakove smrti. U međuvremenu, kupljene su nove mašine, došlo je i do reorganizacije, ali su pritisle krizne godine i neočekivani građanski rat na kraju stoleća. Asortiman proizvoda se suzio. U kriznim godinama, najviše su se proizvodili čaršavi za bolnice i fini sanitetski materijal...

Imre je do kraja svog života ostao lep, stasit čovek, uzdržan u ophođenju, ali razložan i razumljiv svakom. Do kraja je zadržao veliko interesovanje za događaje svoga doba. Naročito je voleo da čita memoare istaknutih ličnosti i vojskovođa. Trudila sam se da ga snabdem knjigama koje bi u Moravici teško mogao da nabavi.

Imre Šrajer, u dvorištu svoje kuće na bregu, šezdesetih godina 20. veka.

Početak pedesetih odnela sam mu tek štampanu trilogiju Teodora Plivija: „Moskva, Staljingrad, Berlin“. Bio je veoma potresen tim štivom. U sledećem susretu dočeka me je izrekom galskog vojskovođe koji je u četvrtom veku pre nove ere osvojio i opljačkao Rim: „Ve viktis (Vae victis!)“ – Teško poraženima!

Iznenadio me je! Zar on, koji je u ratu izgubio ženu i sina, majku, sestru, sestrića, brata, i mnoge druge njemu drage osobe, zar on da se tako zamisli nad sudbinom groznom žimom umorenih nemačkih vojnika kod Staljingrada?!

Bilo bi divno da je još malo poživio, na radost svih nas koji smo odlazili kod njega, da za velikim stolom dnevne sobe raspravljamo o dilemama epohe! I naša deca, moja i bratovljeva, kao i neki dalji rođaci, okupljali su se najradije oko njega i njegove mlade, uvek nasmejane žene, Rozike, upijajući u sebe vazduh ove gostoljubive, dostojanstvene, prostrane stare kuće, pune sjaja zagonetne prošlosti.

Sve blaži i tiši, sve draži i cenjeniji, moj ujak je umro u šezdeset i osmoj godini života. Rano! Bez rada nije mogao da živi, a snaga ga je napustila. Ostavio je za sobom dostojno životno delo.

Svoja ratna sećanja Imre je napisao u poslednjoj godini života, s jeseni i zime 1972/73. godine.

Leto, 2002. godine.

Imreova kuća na bregu, snimljena sa ulice,
u leto 2018. godine.

Posle Rozikine smrti 21. avgusta 2003. godine, kuća je pripala Magđinoj (Nebojši i Neveni) i Đorđetovoj deci (Heleni i Ireni).

Nedugo posle toga kuću je kupila Mesna zajednica Stare Moravice i u toku su radovi na njenom renoviranju. Naime, selo Stara Moravica nije više opština nego je postala deo bačkotopolske opštine s obzirom na to da je broj od oko 7000 predratnih stanovnika Moravice u međuvremenu pao na ukupno 4000. Uzgred, od oko 300 moravičkih Jevreja, rat je preživelo troje. Danas Jevreja u selu više nema, a od jevrejskih obeležja preživelo je samo jevrejsko groblje.

Plan Mesne zajednice Moravičana je da ova kuća postane neka vrsta muzeja.

Imreova kuća na bregu, snimljena iz dvorišta (južna strana) 2018. godine.

Kuća ima oko 300 m² pod krovom. Ograđen je deo koji se trenutno renovira. Nažalost, bašta u tom prvom dvorištu sasvim je propala, a povrtnjak i voćnjak (na prostoru koji se nalazi iza snimatelja) su zapušteni. Možda će jednog dana sve biti obnovljeno.

Sadržaj

PREDGOVOR	5
I deo: PISMA	9
Komandantu vranjanskog vojnog okruga	10
Vojni Otsek	12
II deo: Imre Šrajter SEĆANJE NA RATNE DANE	13
III deo: Feljtoni u listu „Politika“	77
Izvod iz feljtona „Aprilski rat“, 34. nastavak	78
Bitka na Stracinu	78
Uprkos kapitulantima na komandnim položajima	83
Izvod iz feljtona „Aprilski rat“, 35. nastavak	85
Sabotaža komandanta puka	85
Izvod iz feljtona „Aprilski rat“, 37. nastavak.....	86
Licem u lice s komandantom oklopne divizije	86
Junak izveden na streljanje	87

Izvod iz feljtona „Svedoci aprilskog rata pričaju“, 4. nastavak	89
Bio sam u vodu poručnika Imre Šrajera	89
Pismo Grozdanić Slobodana	94
Izvod iz feljtona „Svedoci aprilskog rata pričaju“, 23. nastavak	95
Ko je bio Imre Šrajcer	95
IV deo: Pogovor	99
Magda Simin: Moj ujak Imre Šrajcer (Umesto pogovora).....	100

Imre Šrajcr
SEĆANJE NA RATNE DANE
Izdavač:
Nebojša Simin
Prevela sa mađarskog na srpski:
Magda Simin
Lektorisala:
Nevena Simin
Dizajn korica:
Dušan Simin
Štampa:
Nais-Print, Niš
Tiraž: 200
Prvo izdanje
Novi Sad, 2021.
E-mail:
nebojsa.simin@gmail.com
ISBN 978-86-916547-6-4

CIP— Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

821.511.141(497.11)-94

ШРАЈЕР, Имре

Sećanje na ratne dane / Imre Šrajer ; [prevela sa mađarskog na srpski Magda Simin]. — 1. izd. — Novi Sad : N. Simin, 2021 (Niš : Nais-print). — 136 str. : ilustr. ; 20 cm

Tiraž 200. — Str. 5–8: Predgovor / Nebojša Simin.
- Str. 100–127: Moj ujak Imre Šrajer / Magda Simin.

ISBN 978–86–916547–6–4

a) Šrajer, Imre

COBISS.SR-ID 40195081

Već rano ujutro 6. aprila 1941. kompletno ljudstvo borbene baterije je, usled vazdušnih napada Nemaca, poginulo ili se razbežalo, tako da smo kod spomenutog topa 75 mm „šnajder“ ostali samo nas dvojica. Dejstvovali smo direktnom paljbom na neprijateljsku tenkovsku kolonu i oborili nekoliko tenkova.

Imre Šrajter

U februaru 1945. godine, posle pobedonosnog nastupanja sovjetske armije, mogao je da se vrati u svoj zavičaj. Ali, tu ga je očekivao strašan udarac; nije našao ni ženu ni sina ni ikoga od rodbine. Svi njegovi bliski odvedeni su u Aušvic, gde su nestali u gasnim komorama.

No, vremena za bol nije bilo... Imre Šrajter je stegao srce i stupio u redove Jugoslovenske armije da na Sremskom frontu i u završnim operacijama za oslobođenje zemlje nastavi svoju borbu protiv neprijatelja, koju je morao da prekine aprila 1941. godine.

Slobodan Grozdanić

9 788691 654764